

Gùùs, aka Sigidi (Chadic, West-B, South-Bauchi): Grammatical notes and vocabulary

B. CARON
Llacan^{*}

1. Introduction

In his 1975 monograph entitled *Boghom and Zaar : vocabulary and notes*, Kiyoshi Shimizu wrote :

In addition to the Zaar dialects, we may perhaps be able to include the language of the Sugudawa to Zaar, for my informant of Zaar from Kal says that his dialect and this 'language' are mutually intelligible. [...] the Kal forms seemed to have the original tone reconstructed for the Proto-Barawa. In addition, the independant pronouns elicited for the Kal dialect seemed to preserve the older status of the language. (p.6)

Gùùs, called Sigidi by Shimizu (78 : 13) belongs to the Southern Bauchi group of the West Chadico-B sub-branch of Chadic (Afroasiatic). It is part of the Zaar dialect continuum and apart from these mentions by Shimizu, remains undocumented. The following notes will confirm Shimizu's intuitions.

Gùùs¹ is the ethnonym of a group of people living in 16 villages or so around Sigidi, in the southern part of Bauchi state, Nigeria². A Gùùs person is **mur gúús**. **Guus** is a verb meaning *be*

^{*} Llacan (Langage, Langues et Culture d'Afrique Noire), UMR 7594 (CNRS, Inalco, Paris7) - 7, rue Guy-Môquet 94801 VILLEJUIF Cedex France. caron@vjf.cnrs.fr. This paper was inspired by Jaggar (98) which convinced me of the interest of publishing descriptive material without waiting for a full phonological or comparative analysis. Let him be thanked for it.

¹ Transcription system : Long vowels are indicated by double letters ; low (Lo=L) tone = à/àà ; high (Hi=H) tone = á/áá ; middle (Mid=M) tone = a/aa ; falling tone = â/ââ ; rising tone = ǎ/ǎǎ. We have preferred to use the IPA instead of Hausa spelling conventions to transcribe Gùùs sounds. i.e. Hausa **c** is **ɕ** ; **j** is **ɟ** and **y** is **j**. Abbreviations : *adv.*, adverb ; *Aor.*, aorist ; *C*, consonant ; *conj.*, conjunction ; *Cont.*, continuous ; *det.*, determiner ; *Fut.*, future ; *Hab.*, habitual ; *id.*, ideophone ; *Imm.*, immediate ; *Ipl.*, plural imperative ; *Irr.*, irrealis ; *n.*, noun ; *n.col.*, collective (=non-count) noun ; *num.*, numeral ; *Perf.*, perfective ; *Pl.*, plural ; *prep.*, preposition ; *Rec.*, recent ; *Rem.*, remote ; *Spec.*, specific usage ; *Subj.*, subjunctive ; *V*, short vowel ; *v.*, verb ; *v.i.*, intransitive verb ; *v.t/i.*, transitive and intransitive verb ; *Vn*, verbal noun ; *VV*, long vowel.

² These villages or wards are : Jigi, Kufai, Tungri,

Bulli, Bakin Kogi, Sidai, Mulagri, Mun Zlar, Kundum, Mun Sanyi, Ngebbi, Sigdin Shegu, Sigdin Yashi, Tulai, Tsamiya, Padama. After a short visit to the Sarkin Jigi in 1995, the data for this article was collected in Jos in two weeks in August 1996 from Ibrahim Isa Jigi, then 31, a teacher of English in a Federal College of Education.

old, ancient. They refer to a human being as **zaar** (pl. **zaarsə**) and to the language they speak as **vù kə guús** (lit. *the mouth of the Gùùs, or the ancient language*).

2. Phonology

2.1 Consonant phonemes

p	p ^j	t	ts	tʃ	k	k ^j	k ^w	ʔ
b	b ^j	d	dz	ɖ	g	g ^j	g ^w	ɣ
ɸ		ɗ						
mb	mb ^w	nd	ndz	ndʒ	ndʒ ^w	ŋg	ŋg ^j	ŋg ^w
f	f ^w	s		ʃ				(h)
v	v ^w	z		ʒ				
		ɬ	ɬ ^j	ɬ ^w				
		ɓ	ɓ ^j	ɓ ^w				
m	m ^j	n		ɲ				
		r						
		l						
				j				
				ʔj				

As in Hausa, all Gùùs words begin with a consonant and vowel-initial words in the transcription are preceded by a glottal stop : **ii**, *do* = **ʔii** Consonants are labialised in front of short /u/ and /o/. **gón**, *some* = [gón] ; but [gón], *cola nut*. **g**, **ng**, **m**, **n** and **ŋ** are palatalised in front of /i/ and /e/.

2.2 Vowels

Gùùs has a six-vowel system, all of them occurring short and long, with no nasals.

short			long		
i		u	ii		uu
e	ə	o	ee	əə	oo
	a			aa	

Pending a deeper phonological analysis, we have chosen to account for diphthongs as a sequence vowel+glide : **a(a)w** ; **a(a)j** ; **oj** ; **uj**.

2.3 Tones

Gùùs has three levels of tone (Hi, Mid and Lo), plus a rising tone (Lo-Hi) and a falling tone (Hi-Lo).³

3. Verbal morphology

3.1 Monosyllabic verbs

Two thirds of the verbs are monosyllabic. They all have a Mid lexical tone.

3.2 Polysyllabic verbs

Apart from those borrowed from Hausa, all polysyllabic verbs are disyllabic, and have either M or MH tone schemes. The tones don't seem to be predictable :

<i>lick</i>	batə	<i>try</i>	bitə
<i>be far</i>	mbəgə	<i>answer</i>	ŋgigə

³ This corresponds to a shallow phonological analysis corroborated by oppositions such as : **ʔi jaatsə**, *he is harvesting* ; vs. **ʔi jàatsə**, *they are harvesting*.

3.3 Verb plurals

Verbs have a plural Imperative, formed with a **-(ə)n** suffix and HL(L) tones.

	Verb	Plural Imperative
<i>unroll</i>	taa	táàn
<i>knead</i>	kaas	káásèn
<i>chop</i>	jaatsó	jáátsèn
<i>lick</i>	batə	bátèn

There are traces of a pluractional derivation through lengthening of the first vowel :

<i>combine, glue</i>	mbatsó	<i>gather</i>	mbaatsó
<i>bite</i>	nas	<i>chew</i>	naas
<i>tie</i>	nat	<i>tie</i>	naat
<i>see, look at</i>	ɲgal	<i>examine</i>	ɲgaal
<i>answer</i>	ɲgigə	<i>refuse</i>	ɲgiigə
<i>cease</i>	ɣer	<i>stand, stop</i>	ɣeer

3.4 Verbal extensions

One verbal extension was identified, elicited with Hausa grade 5 ‘causative’ verbs. It is not very productive. The form is **-(ə)r** with a Mid-Hi tone scheme.

original vb.	Hausa	Gùùs	derived vb.	Hausa	Gùùs
<i>come out</i>	fita	taj	<i>get out</i>	fitar (da)	tar
<i>enter</i>	shiga	wat	<i>let in</i>	shigar (da)	wadɔr
<i>get up</i>	tashi	sor	<i>make stand</i>	tasar (da)	sorɔr
<i>lie down</i>	kwanta	ndəbáát	<i>lay down</i>	kwantar (da)	ndəbaatɔr
<i>come down</i>	sauka	suɟ	<i>take down</i>	saukar (da)	sur

3.5 Verbal nouns

Three classes of verbal nouns can be identified :

- (i) **-i** suffix and L tones.

<i>beg</i>	fwaal	fwààlì
<i>knead</i>	kaas	kààɣì
<i>boil</i>	dəkəl	dəkəlì
<i>sleep</i>	ndəbáát	ndəbààtɣì

- (ii) **-ntɕi** suffix and MH tone. They correspond to monosyllabic verbs in CVV, and a few monosyllabic verbs ending in **j**, **w**, **ɲ** or **r**.

<i>unroll</i>	taa	tanɕí
<i>dig</i>	zuu	zunɕí
<i>shoot</i>	mboj	mbonɕí
<i>throw</i>	muɲ	munɕí
<i>cut</i>	ɬaw	ɬonɕí
<i>spin</i>	tar ⁴	tanɕí

A few monosyllabic verbs in CVV take a (i) Vn

<i>lie down</i>	taa	tààjì
<i>grow</i>	luu	lùntì

- (iii) verbal nouns of verbs borrowed from Hausa, keeping their original Hausa form, with L tones.

⁴ **tar** may be the causative of **taa** (Vn **tanɕí**), *unroll*.

<i>ask</i>	tamba	tàmbà
<i>hobble</i>	tarná	tàrnà
<i>protect</i>	tsare	tsàrè
<i>think</i>	lumpaasa	lùmpààsà

4. Numerals

1	lā̀aŋ, nà'ā̀ŋ	11	kwadʒl-ná'aŋ
2	mbə̀fi	12	kwadʒl-mbə̀fi
3	mā̀aj	13	kwadʒl-mā̀aj
4	wopsə	20	ʒan-mbə̀fiiri
5	nantam	21	ʒan-mbə̀fi-ná'aŋ
6	lim	30	ʒir-mā̀aj
7	usumā̀aj	40	ʒir-wopsə
8	usó̀opsə	50	ʒir-naantam
9	naturó̀psə	100	laʒi
10	kwatu	10000	laʒi-kwatu

5. Nouns

There is no morphological gender in Gù̀s, but plurals are well developed.

5.1 Noun plurals

Two classes of plural can be distinguished :

Regular plurals (probably the more recent), use suffixes. The most common is **-sə** frequently combined with lengthening of a radical vowel, plus some other morphonological accidents (apophony, restitution of etymological consonants, etc.). The tone scheme of the singular is generally preserved in the plural.

<i>pumpkin</i>	ʒə̀lā̀ŋ	ʒə̀lā̀aŋsə
<i>cloud</i>	ʒə̀uun	ʒə̀uunsə
<i>groundnut</i>	dāl	dālsə
<i>shrew</i>	ʒaaba	ʒiʒā̀aŋsə
<i>stone</i>	dā̀aj	dā̀aŋsə

Nouns finishing in **ə** or **a** replace these with a **-ees** suffix:

<i>locust-bean</i>	ʒə̀lkə	ʒə̀lkees
<i>bucket</i>	gù̀ugá	gù̀ugè̀es
<i>ululation</i>	gù̀udá	gù̀udè̀es
<i>thorn</i>	jìbgə	jìbgè̀es
<i>leaves</i>	waldʒ	waldè̀es

Other plurals, limited in number (and probably older), don't use these suffixes, but display different types of vowel lengthening and apophony :

<i>iguana</i>	də̀gə̀r	də̀gè̀er
<i>worm</i>	ʒìbər	ʒìbè̀er
<i>baboon</i>	fɔ̀yŋ	fù̀gáan
<i>lizard</i>	ʒə̀yŋ	ʒù̀gòon
<i>squirrel</i>	ʒə̀tʃi	ʒə̀tā̀aj
<i>bone</i>	ʒera	ʒiraaj
<i>broom</i>	votsə	vwaatsə

Finally, plural of terms of kinship are formed with the word **kə́** used before the singular : **kə́ ʒìgè̀** = *grand-fathers* ; **kə́ ʒìfika** = *grand-children* ; **kə́ kááwù** = *uncles*, etc.).

5.2 Possessive NP + NP constructions

Like in Hausa, possessive constructions in Gùùs use a genitive link : **kà**. The use of the genitive link is not limited to possession, but expresses a more abstract link between two notions. It is used also for adjectival constructions (**mángoro kà láàŋ**, *a red mango* ; **àláde kà mǎǎǎ**, *sow = pig of female*) and composition. (**mǎǎǎjèè kà ɲǎǎǎ**, *beard = hair of chin* ; **ǎǎǎ kà ǎǎǎ**, *bilharziosis = urine of blood*).

5.3 Adjectival nouns

In Gùùs, most qualities are expressed by verbs. The few adjectives comprise colour terms (*black, white, red and yellow* ; *blue* is borrowed from Hausa), terms referring to human states (*male, female, young, drunk, lazy, insane*) and a few other basic adjectives (*long, big, new, round*). (Cf. the lexicon at the end of the article.)

5.4 Derived nouns

Abstract nouns are derived from nouns and verbs with a **-tǎ** suffix.

<i>bachelor</i>	<i>gùùrì</i>	<i>celibacy</i>	<i>gùùrtǎ</i>
<i>beat, kill (v.)</i>	<i>ǎuu</i>	<i>murder, drunkenness</i>	<i>ǎuuntǎ</i>
<i>walk (v.)</i>	<i>ǎǎ</i>	<i>journey</i>	<i>ǎǎntǎ</i>
<i>meet</i>	<i>bom</i>	<i>celebration</i>	<i>bomtǎ</i>
<i>thief</i>	<i>mǎǎǎ</i>	<i>theft</i>	<i>mǎǎǎrtǎ</i>

6. Deictics

6.1 Indefinite determiner

The indefinite determiner is **gón** [gwón] for the singular, and **gǎǎ** for the plural. It occurs on the right of the NP : **kùn gón kap ǎǎǎǎ ǎǎǎ**, *a boy is harvesting corn* ; **mimíri gǎǎ kap ǎǎǎǎ ǎǎǎ**, *some children are harvesting corn*.

6.2 Definite determiner

The definite determiner is **-ǎ** : **ǎǎǎ**, *child* ; **ǎǎǎǎ**, *the child* ; **ǎǎǎ**, *horse* ; **ǎǎǎǎ**, *the horse* ; **maadǎ**, *goat* ; **maadǎǎ**, *the goat*.

6.3 Demonstratives

	this	that	over there
sg	<i>gwíni</i>	<i>gwa gógwi</i>	<i>gwa kǎnní agǎgwi</i>
pl	<i>gíni</i>	<i>gja gógi</i>	<i>gja kǎnní agǎgi</i>

Demonstratives occur on the right of the NP, and the Lo tone of the last syllable of the noun lowers the Mid tone of the first syllable of the deictic : **gaamsǎ gǎǎǎǎ**, *these heads* ; **vǎǎǎǎ gǎǎǎǎ**, *these houses*.

6.4 ‘here’ and ‘there’ locative adverbs

here : **ǎǎǎ** ; *there* : **agǎǎ**.

6.5 Existential predictor

The existential predictor “*it is*” (Hausa **nee/cee**) is (**nǎ**)... **ǎǎ**. **ǎǎ** copies the preceding tone : **gùni zaar ǎǎ**, *this is a man* ; **lùùk ǎǎ**, *it’s meat* ; **nǎ ǎǎǎǎ ǎǎ**, *it’s a vulture*.

7. Pronominal paradigms

7.1 Subject pronouns

	Subjunctive	Perfective	Imperfective	Aorist	Future	Habitual ⁵
1sg.	mə	map	məkap +H	ma	mə +H	məka / mak + H
2sg.	kə	kap	kəkap +H	ka	kə +H	kəka / kak + H
3sg.	ʈi	ʈap	ʈiʈap +H	ʈa	ʈi +H	ʈika / ʈak + H
1pl	mə̀	màp	mə̀kàp +H	mà	mə̀ +H	mə̀kà / màk + H
2pl	kə̀	kàp	kə̀kàp +H	kà	kə̀ +H	kə̀kà / kàk + H
3pl	ʈì	ʈàp	ʈìkàp +H	ʈà	ʈì +H	ʈìkà / ʈàk + H

	Immediate past	Recent Past	Remote Past	Irrealis
1sg.	maa	mam +H	mósôn	mês
2sg.	kaa	kam +H	kósôn	kôs
3sg.	ʈaa	ʈam +H	ʈísôn	ʈis
1pl	màà	màm +H	məsôn	mès
2pl	kàà	kàm +H	kəsôn	kès
3pl	ʈàà	ʈàm +H	ʈisôn	ʈis

Comments : Subject pronouns are pre-verbal. The Lo tone of plural pronouns spreads on to the following Mid tone of the verbs, except in the Imperfective, Future and Recent past where they are followed by a floating Hi tone. With a nominal subject, specific morphemes appear for each tense.

7.1.1 Subjunctive

The Subjunctive markers are **gu** for the singular and **gi** for the plural. This is the only case where there is a distinction between singular and plural.

mə kap mbəʂin kùn gu mbwaa jààʂí.
I Cont. wanting child Subj. shoot bird

I want the child to shoot birds.

mə kap mbəʂin mimûr gi mbwaa jààʂí.
I Cont. wanting children Subj. shoot bird

I want the children to shoot birds.

7.1.2 Perfective

The marker is **ap**. It is suffixed to the preceding word.

kùn gón-ap mbwaa jààʂí.
child some+Perf. shoot bird

A child has shot a bird.

7.1.3 Imperfective

The marker is **kap** followed by a floating Hi tone.

kùn gón kap mbwáá jààʂí.
child some Perf. shoot bird

A child is shooting a bird.

7.1.4 Aorist

The marker is **a**. It is suffixed to the preceding word.

kùn gón-a mbwaa jààʂí.
child some+Aor. shoot bird

A child shot a bird.

⁵ Cf. Hausa **yi ta**.

7.1.5 Future

The marker is **və** followed by a floating Hi tone.

kùn gón və mbwáá jààǵí.
child some Fut. shoot bird
A child will shoot a bird.

7.1.6 Habitual

The marker is **ak**, suffixed to the preceding word. It is followed by a floating Hi tone.

kùn gón-ak dúú karáŋ.
child some+Hab. beat dog
A child kept beating (the) dog.

7.1.7 Immediate past

The marker is **aa**, suffixed to the preceding word. This tense is compatible with **ɔ̀tə̀ntá**, *this morning*.

kùn gón-aa ɬaw maadǎ.
child some+Imm.Past slaughter goat
A child slaughtered a goat (this morning).

7.1.8 Recent past

The marker is **am**, suffixed to the preceding word. It is followed by a floating Hi tone. This tense is compatible with **amní**, *yesterday*.

kùn gón-am mbwáá jààǵí.
child some+Rec.Past shoot bird
A child shot a bird (yesterday).

7.1.9 Remote past

The marker is **ásón**, suffixed to the preceding word. This tense is compatible with **aani**, *formerly*.

kùn gón-ásón ɖuu karáŋ.
child some+Rem.Past shoot bird
A child shot a bird (formerly).

7.1.10 Irrealis

The marker is **âs**, suffixed to the preceding word. The mark appears both in the conditional and in the main clauses.

kùn gón-âs ɖuu karáŋ, ʈʂis mǎs.
child some+Irr. beat dog 3s.+Irr. die
If a child had beaten the dog, it would have died

Realis conditions are introduced by **'n** followed by the Aorist.

'n ka ɖuu karáŋ, ʈʂi mǎʃi.
if you+Aor. beat dog 3s.+Fut. die
If you beat the dog, it will die.

7.2 Other pronouns

	Object pronouns	Possessive pronouns	Independent pronouns
1sg.	-(ə)m	gùgé / -gè	ɲááni
2sg.	kə	gwààǵí / -ààgè	kjááni
3sg.	tə	gwààǵí / -ààs	ʈʂááni
1pl	mé	gwàámmí / -ààgmè	ɲààné
2pl	kón	gwààgóni / -ààgèn	kjààné
3pl	ʈʂán	gwààgósan / -ààgèsàn	ʈʂààné

The singular object pronouns have a Mid tone which assimilates to any preceding Lo tone. There is no specific marking of the Dative.

8. Syntax

8.1 Tone sandhi

Even in the little data we have, one can but notice the importance of tone sandhi in nominal and verbal phrases.

8.1.1 Nominal phrases

The Lo tone of the genitive link spreads rightward on to the next Mid tones : **sàné kà zəl**, *the situation of the world* (cf. Hausa 'zaman duniya' ; world = **zəl**) ; **rùndúy kà mààn**, *bull* (lit. *cow of male* ; male = **maan**). When the genitive link is omitted, the Lo tone remains and spreads in the same way : **mur gúpì**, *blacksmith* (lit. *man of forging* ; forging = **gúpì**). When followed by a Lo tone word, the genitive link raises the first tone : **ɬùù kà lópà**, *wild animals* (lit. *meat of bush* ; bush = **lópà**) ; **vùin kà ɬùù**, *cobweb* (lit. *house of spider* ; spider = **ɬùù**).

8.1.2 Verbal phrases

Rem : the Lo tone of plural pronouns spreads on to the following Mid tone of the verbs, except in the Imperfective, Future and Recent past where they are followed by a floating Hi tone. The singular object pronouns have a Mid tone which assimilates to any preceding Lo tone.

When a direct object begins with a Lo tone, it becomes Hi : **ɬa kom ɬúù kà lópà**, *he hunted wild animals* (**ɬùù kà lópà** = wild animals) ; **ɬa lii kàráy**, *he beat the dog* (dog = **kàráy**).

8.2 Negatives

The same negative particle **á?àŋ** appears at the end of all negative sentences.

ɬaa lóp-á?àŋ.
he+Imm.Past jump+Neg.
He did not jump.

In the Perfective, an extra **í** is inserted between the subject pronoun and the verb :

ɬap í jaatsó jáàw gwààf-á?àŋ
he+Perf. Neg. cut corn his+Neg.
He has not yet harvested his corn.

8.3 Question

8.3.1 Yes/no questions

Yes/No questions are expressed through intonation, without any syntactic change to the sentence. A **-aa** is suffixed to the last word of the sentence.

ɬa man-aa?
he+Aor. Come+Quest.
Did he come ?

ka ŋgal maa? (= mǝ-aa)
you (sg.)+Aor. see me+Quest.
Did you see me ?

8.3.2 Wh- questions

Questions words appear *in situ*.

wànáŋ a maní?
who Aor. arrive+Det.
Who came ?

ɬa sən èén?
he+Aor stay where ?
Where did he stay ?

ka	man	jemŋí?
you (sg.)+Aor.	arrive	when ?
<i>When did you arrive ?</i>		

9. References

- Caron, Bernard. (2000). *A propos de Kal et de Sigidi : problèmes de dialectologie zaar (tchadique sud-Bauchi)*. Communication au Troisième Congrès International de Linguistique Africaine (Lomé, 21-25 août 2000).
- Jaggar, Philip J. Guruntum (gùrdũŋ) (West Chadic-B): Linguistic Notes and Wordlist. *African Languages and Literatures*, 1988, n° 2, vol. 1, p. 169-189.
- Schneeberg, Nan. Sayanci verb tonology. *Journal of African Languages*. Special *Chadic Issue*, 1971, n° 1, vol. 10, p. 87-100.
- Schneeberg, Nan. Sayanci Phonology. Ph.D. : Indiana University. 1974.
- Shimizu, Kiyoshi. Boghom and Zaar: Vocabulary and Notes. Kano :, 1975, 40 p. Coll. Centre for the Study of Nigerian Languages Monograph.
- Shimizu, Kiyoshi. (1978). *The Southern Bauchi Group of Chadic Languages. A survey report*, 50 p. Coll. *Africana Marburgensia* ; n° 2 (Special Issue).

d

dàbíúnò *n.* date palm.
dàbél-tàwsè *n.* palm of hand.
daadɛija *n.* embroider.
dàgà *n.* finger millet.
dáke kè káro *n.* castrated ram.
daksó *v.* do; used only with 'dance' as an object. *Vn:* dɛgààsɛ; *IPl:* dógààsɛn.
dàl *n.* groundnut. *Pl:* dàlsɛ.
dàl mǎtsungùnà; Bambara groundnut (lit. groundnut of Muslims).
dààm *n.* iron. *Pl:* dààmsɛ.
dààm kè mbòntɛí; bullet. *Pl:* dèrààj kè mbòntɛí.
dàmpàni *n.* fence.
dàmzàrì *n.* hedgehog. *Pl:* káà-dàmzàrì.
dángí *n.* clan.
dàrɛn *n.* awnings, shed over the doorway of a room. *Pl:* dàràànsɛ.
dègèr *n.* iguana. *Pl:* dègèr.
dəntə *n.* hunt.

dəp *v.* touch. *Vn:* dɛpì; *IPl:* dípɛn.
dərsáàn *n.* heel. *Pl:* dɛrsààntɛ.
dēm *n.* lake. *Pl:* demsɛ.
demi *n.* rabbit. *Pl:* dèmsɛ.
dim *v.* remain, become. *Vn:* dìmì.
dīn *adv.* outside.
ditsu *v.* sneeze. *Vn:* dītɛ; *IPl:* dítsɛn.
dor *v.* equalize. *Vn:* dwààrì; *IPl:* dwáárɛn.
dubul *n.* baobab tree. *Pl:* dubool; duboolsɛ.
dùdùr *n.* scar. *Pl:* dùdèèrsɛ.
dùgà *n.* cotton.
dùgà kè mbóràán; kapok.
duukíja *n.* dowry.
dùl-viìn *n.* ruin, abandoned compound.
duum *n.* bee.
kó nààsɛ duum; swarm of bees. *See:* zà.
dúùn *adj.* black.
duuní *n.* blind. *Pl:* duunɛí.
dwààm *n.* money.

ɛ

ɛaaba *n.* shrew. *Pl:* ɛìbààgsɛ.
ɛàkà *n.* bag. *Pl:* ɛàkúná.
ɛámpà *n.* jumper. *Pl:* ɛámpúnà.
ɛíbdà *n.* mongoose.
ɛíbɛí *n.* rubbish heap.
ɛíɛíja *n.* veins.
ɛig *v./i.* wet. *Vn:* ɛìgì; *IPl:* ɛìgɛn.
ɛìgè *n.* grandfather, in-laws. *Pl:* kó ɛìgè.

ɛìgè *adj.* drunk.
ɛíika *n.* grandchildren. *Pl:* kó ɛíika.
ɛìminà *n.* ostrich.
ɛìjə *n.* dirt, filth.
ɛìr *n.* large hoe used to plough. *Pl:* ɛìrèègè.
ɛìrgi *n.* boat.
ɛìùù *n.* tamarind. *Pl:* ɛìùùsɛ.

f

faga *v.* lift. *Vn:* fàgà; *IPl:* fágàn.
fàáj *n.col.* village, town.
fààj *n.* mountain, stone. *Pl:* fàànsɛ.
fás *v.* bitter. *Vn:* fásni.
fàs vùkàl *n.* courage.
fààvúr *n.* grass hut.
fəj *v.* walk. *Vn2:* fəntə; *IPl:* fīn.
fəkəl *v.* boil up. *Vn:* fəkəlì; *IPl:* fəkəlɛn.
fəkəl-jíí *n.* dung beetle.

fənká *n.* road, track.
fəntə *n.* journey.
fətə *v.* swallow. *Vn:* fītɛ; *IPl:* fītɛn.
fjaa *v.* limp. *Vn:* fjanɛí; *IPl:* fjáátsɛn.
fjaak *v.* leak, drip. *Vn:* fjààkì.
fuu *v.* pound, beat, kill. *Vn2:* fūntə; *IPl:* fūùn.
fūùgè *n.* beer.
fūntə *n.col.* murder, drunkenness. *See:* fuu.

e

èén *adv.* where?

f

faal v. pray god. *Vn:* fààlì; *IPl:* fáálèn.
fùl adj. white.
fùt n. sun, god.
fùtìlà n. lamp.
foodə n. *acha*, hungry rice.
fòktsə n. gum tree sp. *Pl:* fòkààktsə.
fɔŋ v. cover (a pot). *Vn:* fɔŋì; *IPl:* fɔŋèn.

foráj n. thunder.
fot v. blow (with mouth), winnow. *Vn:* fɔŋì; *IPl:* fótèn.
fuŋ n. granary. *Pl:* fuŋsə.
fwaal v. beg for. *Vn:* fwààlì; *IPl:* fwáálèn.
fwaŋ n. baboon. *Pl:* fugáánsə; fugáán.

g

gaa v. put. *Vn:* gààj; *IPl:* gáàn.
gaa dúúgǎn sor v. let ferment.
gáda n. bridge.
gaam n. head, bundle (corn, wood). *Pl:* gaamsə.
gaam víín; roof.
gàŋgà n. drum hanging from the shoulder, beaten with a stick. *Spec:* ɣáj gǎngǎ 'smaller type of *ganga*'; nààsǎ gǎngǎ 'bigger type of *ganga*'. *Pl:* gǎngǎàksə.
gàrkwà n. shield. *Pl:* gàrkǎàksə.
gáwrakí n. crested crane.
gèdè n. woman, wife, female. *Spec:* gèdè zùúr 'mare'; gèt kùsùn 'female rat'. *Pl:* guudə.
gèd gùrì; widow. *Pl:* guud gùrì.
gèt mbúrŋí; bride. *Pl:* guut mbúrŋí.
gèt kúnì gùùge; daughter in law.
gèt tǵirkè; witch.
gèdǎnkǎ n. hiccup.
gègár n. soot.
gəl v. branch. *Vn:* gəlì; *IPl:* gəlèn.
gəm v. send (so do sth), escort. *Vn:* gəmì; *IPl:* gǎmən.
gəm sər; sing.
gəm vìì; curse.
gəŋ n. cheek, jaw. *Pl:* gəgeen.
gəðrǎ n. chest. *Pl:* gəreen.
gəǵjap n. wing. *Pl:* gəǵjapsə.
geero n. bullrush millet.
gidə n. grass.
gìgínjà n. palm tree.
giil n. African ebony tree.
gimááǵ v. laugh. *Vn:* gimààǵì; *IPl:* gímààǵèn.
gimbùrwá n. *acacia nilotica*.
giŋgi v. vomit. *Vn:* giŋgì; *Vn2:* giŋgətə; *IPl:* giŋgən.
giir v. get black, dirty, ripe (itili). *Vn:* giùrì; *IPl:* giùrèn.
gìrŋgəl adj. round.

gisté n. dry season.
gìt-fuŋ n. lid of granary. *Pl:* gít-fuŋ.
gja prep. in, at.
gjamǵ v. laugh. *Vn:* gjàmǵì; *IPl:* gjámǵèn.
gjamtè n. ash, ember. *Pl:* gjàamtè.
gjamtè kə pjúù; gunpowder.
godo n. bed. *Pl:* gùdààksə.
gón det. some, other. *Pl:* gján.
góórò n. cola nut.
gòòrúbà n. dum-palm.
guu v. plough with the big hoe. *Vn:* gunǵí; *IPl:* gúùn; *Spec:* guu kinnè 'farm'.
guuj; bury.
gúba n. poison.
gùdùl-táwsə n. fist. *Pl:* gùdòòl-táwsə.
gùdúmà n. hammer.
gùdún n. kiln. *Pl:* gùdùnsə.
gùdún n. seasonal river. *Pl:* gùdùŋsə.
gùùdǎ n. ululation. *Pl:* gùùdǎəs.
gùùgá n. bucket to draw water. *Pl:* gùùgèəs.
gula n. drumstick. *Pl:* gulaaksə.
gúmrèèkúm n. mumps.
gùùn n. cock. *Pl:* gòònsə.
gup v. forge (blacksmith). *Vn:* gùpì; *IPl:* gúpèn.
gùrgè n. clay for houses and pots.
gùùrì n. bachelor, widower. *Pl:* gùùrsə.
gùùrtè n. celibacy.
guus v. old (ant. new). *Vn:* gùùfì.
gùùs n. Gùùs (ethnonym).
gùùsén n. shade.
gusní adv. last year.
gùùvòòdǎ n. night.
guǵən n. yam.
gwàgəl n. neck. *Pl:* gùgààksə.
gwàámú n. *ficus gnaphalocarpa*. *Pl:* gwààmsə.
gwar v *t/i*. bend, crooked. *Vn:* gwàrì.

h

hàntá *n.* liver. *Pl:* hàntèès.

hùùhúú *n.* lungs.

i

ii *v.* do. *Vn:* iintí; *IPl:* òn.

ii dǎntə; travel.

ii dǎ; repeat.

ii ndǎl; fight.

ii túká; ruminate, chew the cud.

ii vár; wound.

iikú *n.* rule.

iip *v.* sell, trade. *Vn:* òpì; *IPl:* úpèn.

j

jaa *v.* drive away. *Vn:* jaantí; *IPl:* jáántàn.

jàbtə *n.* flour.

jáádǎ *n.* red pepper, spice.

jààdǎ *adj.* lazy.

jagə *v.* abuse. *Vn:* jǎgì; *IPl:* jǎgèn.

jáágúni *n.* today.

jaakí *n.* war. *Pl:* jìkààksə.

jaantsón *n.* tree.

jaŋ *v.* be ripe (corn, maize). *Vn:* jǎngì.

jàǎŋ *n.* saliva.

jǎrsə gəǎǎ *n.* co-wife. *Pl:* jìrkàà nə gǎǎ.

jaatə *n.* soil.

jaatǎkət *v.* cough. *Vn2:* jààtkǎdǎ; *IPl:* jáátkǎdǎn.

jatər *n.* wind, spirit. *Pl:* jǎtərsə.

jaatsó *v.* harvest standing crop (e.g. corn). *Vn:* jààtǎ; *IPl:* jáátsən.

jaatsó jáàw; harvest of corn.

jààw *n.* corn gen., millet.

jààǎǎ *n.* bird.

jààǎǎ kə bákwaàr; hawk, falcon.

jemǎí *adv.* when?

jérá'a *adj.* yellow.

jèrkə *n.* friend. *Pl:* jìrkaani.

jìbgə *n.* thorn. *Pl:* jìbgèès.

jìbgə kə fìl *n.* acacia albida.

jiid *v.* produce. *Vn:* jìdǎ; *IPl:* jíidǎn; *Spec:*

jiid bǎǎ 'urinate'; **jiid jìs** 'defecate'.

jìŋ *v.* full. *Vn:* jìŋgì.

jìŋgáán *v.* plant (e.g. tubers, tomato), sow (seeds in a hole). *Vn:* jìŋgàànì; *IPl:* jíŋgàànən.

jìr *v.* possess. *Vn:* jìrì; *IPl:* jírən.

jìir *v.* sue, accuse. *Vn:* jìirì; *IPl:* jíirən.

jìr *n.* eye. *Pl:* jìrsə.

jìis *n.* excreta.

jìitsən *n.* nose.

jìtǎ *n.* snake. *Pl:* jìtǎdǎ; jìtǎdǎn.

jukwáǎj *n.* smoke.

jurwáák *v.* scratch. *Vn:* jùrwààgì; *IPl:*

jùrwààgèn.

'j

'jám *n.* heal.

'jaŋ *v.* cold. *Vn2:* 'jaŋkóni.

k

kaa káàr *adv.* behind.

kabús *n.* papaw.

kàbò *n.* bark. *Pl:* kàbòògǎ.

kààkí kə dūum *n.* bee wax.

kal *n.* bottle gourd. *Pl:* kaalsə.

kaam *v.* hear, feel, smell. *Vn:* kààmì; *IPl:* káámèn.

kàmú *n.* coco-yam sp.

kannə *n.* egg-plant.

kan ndzǎlní *n.* garden egg, bitter tomato.

kàŋ *n.* straw, stalks. *Pl:* kàŋsə.

kǎŋ ndzǎlní; sugar cane.

kàǎŋ *n.* crow, crab. *Pl:* kaǎŋsə.

kaŋkana *n.* water melon.

kap *v.* seize, take. *Vn:* kǎpì; *IPl:* káápèn.

kap *prep.* into.

kapá *v.* stick, push into the ground. *Vn:* kàpà; *IPl:*

kàpàn.

kaptá *v.* dig, farm (i.e. rice). *Vn:* kàptú.

kààr *n.* back. *Pl:* kààrsə.
kààr gwàgèl; nape of the neck.
kàr kè tsák *n.* gecko.
kààr kè víí *n.* lip. *Pl:* kààrsə kè víí.
kaará *v.* increase. *Vn:* kààrì; *IPl:* kááràn.
kàráŋ *n.* dog. *Pl:* kùrààj.
kàráŋ kè lópè; jackal.
kàráŋ kè zá; hippopotamus.
kardaaaj *n.* python.
kàrən *n.* crocodile. *Pl:* kàrənsə.
káárì *n.* profit.
káro *n.* ram.
kàrsànà *n.* calf.
kaas *v.* knead. *Vn:* kààfi; *IPl:* káásən.
kaasuwa *n.* market.
kàfi *n.* jealousy.
kààfi *n.* grandmother. *Pl:* kó kààfi.
kàt-bòbòŋ *n.* tick.
kàt-bóŋ *n.* centipede.
kaatə *v.* rub. *Vn:* kààfi; *IPl:* káátən.
kàtvùúŋ *n.* juube tree. *Pl:* kàtvùùŋsə.
katfáátfa *n.* rattle.
katfáátfa kè sààn; ankle metal rattle.
kááwù *n.* uncle (mother's brother). *Pl:* kó kááwù.
kàzínɔ́ɔ́ɔ́ɔ́ *n.* small reed.
kəbiiitə *v.* itch. *Vn:* kəbiiitə.
kəkàŋkí *n.* catfish, mudfish. *Pl:* kəkààŋsə.
kəlídí *n.* lightning.
kəm *n.* ear. *Pl:* kəmsə.
kən nee *adv.* in front.
kəp *v.* cut (i.e. with a machete); bite (i.e. snake). *Vn:* kəpì; *IPl:* kípən.
kər *v.* hollow out. *Vn:* kərì; *IPl:* kərən.
kətír *v.* run, flow. *Vn:* kətír; *IPl:* kətír.
keetaré *v.* cross. *Vn:* kèètàrè; *IPl:* kèétàrən.
kibdó *n.* handle. *Pl:* keebdó.
kidú *n.* antelope. *Pl:* kiduusə.
kùkín *n.* shirt. *Pl:* kùnsə.
kùkín kə núúŋ; man's gown.
kiláákí *n.* prostitute.
kíndə *n.* guitar.
kínnə *n.* work. *Pl:* kínsə.
kíptə *n.* winnow. *Pl:* kípətə.
kiir *n.* tail.
kíŋgél *v.* roll. *Vn:* kíŋgèl; *IPl:* kíŋgèlən.
kùtsə *n.* sand.
kjàn *n.* face. *Pl:* kjànsə.
koból *v.* shame. *Vn:* kòbòl; *IPl:* kóbòlən.

koojá *v.* learn. *Vn:* kòòjà; *IPl:* kóójàn.
kom *v.* hunt. *Vn:* kwààmì; *IPl:* kwáámən.
kóópì *n.* cup. *Pl:* kóópúnà.
kòróórò *n.* penis sheath. *Pl:* kòròòrsə.
kòòsò *n.* open-ended hour glass drum beaten with hand. *Pl:* kóósúnà.
ku-nááfi *n.* younger brother. *Pl:* kó-ku-nááfi.
ku-nááfi-gəɖzi *n.* brother-in-law. *Pl:* kó-ku-nááfi-gəɖzi.
ku-nááfi-vaí *n.* uncle (father's brother). *Pl:* kó-ku-nááfi-vaí.
kuḅúr *n.* dove. *Pl:* kùbèèrsə.
kùgúja *n.* fishing hook.
kukúl *n.* pigeon. *Pl:* kùkùlsə.
kùkún *n.* caterpillar.
kùkùrbí *n.* tortoise. *Pl:* kùkùrbèèrsə.
kùkúf *n.* stomach. *Pl:* kùkóóf.
kumpa *n.* foam.
kùn *n.* son, boy. *Pl:* miméér.
kùn vùnnì *n.* servant. *Pl:* miir vùnnì.
kùnnə *n.* mortar. *Pl:* kùnsə.
kungə *v.i.* dry up, ripen. *Vn:* kùŋgì; *IPl:* kùŋgən.
kuur *n.* skin. *Pl:* kuursə.
kursə *n.* shell, peel (i.e. groundnut).
kurúŋ *n.* deaf. *Pl:* kurmeeksə.
kùsùn *n.* rat. *Pl:* kùsèen; kùsèensə.
kùsùn *n.* hunger.
kùzà *n.* tin.
kwààdó *n.* testicle. *Pl:* kwààtsə.
kwàdā *n.* room, hut. *Pl:* kùdāàksə.
kwààdā *n.* kidney. *Pl:* kwààtsə.
kwààjì *n.* okra.
kwààk *n.* leopard, panther. *Pl:* kwààksə.
kwàkà *n.* small hoe. *Pl:* kùkààsə.
kwáákwa *n.* oil-palm.
kwaal *n.* black plum tree.
kwalba *n.* bottle.
kwalili *n.* slip.
kwam *v.* look for, find. *Vn:* kwàmì; *IPl:* kwáámən.
kwan *v.* count, read. *Vn:* kwàànì; *IPl:* kwáánən.
kwáánò *n.* dish. *Pl:* kwáánúkà.
kwaŋ *v.* wipe. *Vn:* kwàŋì; *IPl:* kwáŋən ; kùŋààŋən.
kwaar *n.* fowl gen. *Pl:* kwaarsə.
kwàránza *n.* pebble.
kwatə *n.* calabash. *Pl:* kutaaksə.
kwat-gaam *n.* skull.

I

làbɔ́ɔ́ *n.* sickle.
làbm *n.* cave. *Pl:* lààbmsə.
lààbì *n.* corpse. *Pl:* lààbsə.
laktə *v.* hard, strong. *Vn:* làktí; *Vn2:* laktəkəni.
laktsə *v.* go, disperse (intr.). *Vn:* làktí; *IPl:* láktsən.
làmbu *n.* garden. *Pl:* làmbúnà.

làndəzùúr *n.* chicken pox.
lààŋ *adj.* red.
làŋ *n.* late millet.
làŋzə *v.* destroy. *Vn:* làŋzì; *IPl:* làŋzən.
lap *v.* heavy. *Vn:* làbì; *Vn2:* lapkəni.
lap a'əŋ; light, not heavy.

laar v. be ripe (mango, papaw, citrus). *Vn:* lààrì.
lààrkónì p.p. ripe.
lààr n. river. *Pl:* lààrsà.
lar-mini n. puff-adder, adder.
làtá n. agama lizard. *Pl:* làtààksó.
lààtè n. man's loincloth. *Pl:* lààtsà.
lawnì n. colour.
laawur n. sweet potato.
lëbm n. moon. *Pl:* lëbeensà.
lëbm kè fîl; moonshine.
lëkdëḡ n. fire-place. *Pl:* lëkdëeḡsà.
lëksà n. pot, beer pot, water storage pot. *Pl:* lëksà;
lëksjees.
lëp₁ v. jump. *Vn:* lëpì; *IPl:* lëpàn.
lëp₂ v. measure. *Vn:* lëpì; *IPl:* lëpàn.
lëpè n. bush, farm. *Pl:* lëpsà.
lër v. widen (e.g. a hole) ; be wide. *Vn:* lëri; *IPl:*
lëràḡ; *Spec:* lër á'ḡ.

lèemu n. orange. *Pl:* lèèmòs.
lèemú kè làwnì n. lemon.
lëp-lëp id. thin.
lîi v. beat, hit, thresh. *Vn:* lîḡfî; *IPl:* lîḡ.
lîid v. twist, sharpen, whet. *Vn:* lîidî; *IPl:* lîidḡ.
limbjaari n. lame. *Pl:* limbjaarsà.
limtsé v. fold. *Vn:* limtsì; *IPl:* limtsən.
liit v. tan. *Vn:* liidî; *IPl:* liitən.
liitsán n. headpad. *Pl:* liitsà.
luu v. be high (e.g. tree), grow. *Vn:* luntî.
lùuk n. chief. *Pl:* luukook.
lumpaasa v. think. *Vn:* lùmpààsà; *IPl:*
lùmpààsən.
luntà n. chieftainship. *Pl:* luntèes.
luur v. squat, bow down. *Vn:* lùurî; *IPl:* lùurən.
luurdé v. strengthen. *Vn:* lùurdî; *IPl:* lùurdən.
lut v. skin. *Vn:* lùdî; *IPl:* lùdən.

m

maduubi n. mirror.
maadé n. goat. *Pl:* moodé.
makáḡi n. drummer.
màkààmì n. weapon.
màkóógòrò n. throat.
mal v.t/i. lose sth., get lost. *Vn:* màlî; *IPl:* máálən.
— vx. forget.
màlàpá n. hat.
mààmà n. breast (female).
man v. come. *Vn:* màḡ; *IPl:* màḡḡ.
— vx. remember.
maan n. man. *Pl:* mumúún.
— adj. male.
mandér v. bring. *Vn:* màḡdèrî; *IPl:* màḡdèrən.
mânḡa n. palm oil.
maní adv. next year.
máḡgoro n. mango.
maráája n. orphan. *Pl:* kàà maráája.
mààs n. salt.
mazari n. spinning stick.
mbàrà n. arrow, sting, quill of insect. *Pl:* mburaaj.
mbatsé v. combine, glue. *Vn:* mbàḡfî; *IPl:*
mbàtsən.
mbaatsé v. gather, collect, reckon. *Vn:* mbààḡfî;
IPl: mbáàtsən.
mbàḡfî n. heap. *See:* mbatsé.
mbəḡé v. far. *Vn:* mbəḡi.
mbəḡni adj. long (e.g. stick).
mbèràán n. silk cotton tree, with white flowers.
Pl: mbèrèḡ.
mbèràán jààḡfî; silk cotton tree, with red
flowers.
mbətsé v. extinguish (fire). *Vn:* mbəḡfî; *IPl:*
mbətsən.
mbəḡ v. want, like, love, agree, allow. *Vn:* mbəḡ;
IPl: mbəḡən.

mbəḡèḡ n.col. hair, feather.
mbəḡèḡ kè ḡḡbìḡtá; beard.
mbii v. catch up with. *Vn:* mbinḡfî; *IPl:* mbîḡ.
mbiis n. claw; nail. *Pl:* mbîisà.
mbjeḡi n. clitoris. *Pl:* mbjeḡjaaj.
mboj v. bite (insect); shoot (arrow). *Vn:* mbontḡfî.
mbòj n. wall of compound. *Pl:* mbujaaks.
mbònnè n. mucus.
mbontè n. dysentery.
mbop v. tired. *Vn:* mbòpî.
mbòḡḡ n. egg. *Pl:* mbòḡḡḡ.
mbûj n. mushroom.
mbùktá n. navel. *Pl:* mbùùktá.
mbúmbùút n. small house termite.
mbúrní adj. new.
mbùùts n. stick, walking stick. *Pl:* mbùùtsèj.
mbùùts kè ḡúú jààw; flail.
mbwaa v. sting (scorpio), shoot, kick. *Vn:* mbontḡfî;
IPl: mbwààn.
mbwaa jààḡ; spit.
mbwaaal v. thank. *Vn:* mbwààlî; *IPl:* mbwàálən.
məḡèr n. thief. *Pl:* mḡḡḡḡ.
məḡərtá n. theft. *Spec:* ii məḡərtá 'steal'. *Pl:*
mḡḡḡḡḡ.
məs v. die. *Vn:* məḡfî; *IPl:* mífisən.
məḡḡén n. soup.
məḡḡì adj. female that has not yet begot.
min v.i. return, come back. *Vn:* mìnî; *IPl:*
míḡḡən, mínən.
min vínî ḡḡḡ n. family. *See:* mur.
mindər v. give back. *Vn:* mìnḡdèrî; *IPl:* mìnḡdèrən.
miḡḡiir n.col. ribs.
miir n. oil.
miir pèláánì n. butter.
mìrḡḡḡḡ n. childhood.
miis n. waist. *Pl:* miisees.

miis jîs *n.* anus.
mîŋŋi *n.* disease. *Pl:* mîŋŋi.
mòkŋŋi *n.* fallow land. *Pl:* mòkŋŋi.
mòòlò *n.* guitar (metal).
moŋ *n.* armpit. *Pl:* mòòŋŋi.
mop *v.* exceed. *Vn:* mòpì; *IPl:* mópè.
móótà *n.* car. *Pl:* mootootŋŋi.
móótà kè nùúŋ; lorry.
mootsá *n.* move, stir (int.). *Vn:* mòòtsà; *IPl:* mòòtsàn.
mûj *n.* pot for fetching water. *Pl:* mujsà.
mùmwál *n.* penis. *Pl:* mùmwààlsà.
mùmwàt *n.* ant gen. *Pl:* mùmwààtsà.
mùntsá *n.* masquerade. *Pl:* mùntsà.
muŋ *v.* throw (i.e. a stone). *Vn:* muŋŋi; *IPl:* múŋè.
muŋ ta vul; overpower (lit. throw on the ground ; = Hausa *kada a kasa*).
muŋ gègààjì *v.* shout (= throw a cry).
mur *n.* possessor, owner. *Pl:* min.
mur ƴirkè; sorcerer.
mur dəntə; hunter.

mur dúú zaar; murderer.
mur gəm sər; singer.
mur gúú kinnè; farmer.
mur gúpì; blacksmith.
mur kè dwààm; rich.
mur kè gáá duum; bee-keeper.
mur kè gáábà; enemy.
mur kè nuupí; elder brother. *Pl:* kə núunŋi.
mur líí gàngà; musician.
mur líí mòòlò; minstrel.
mur lííd lààt; tanner.
mur ɲgááb zíbər zà; fisherman.
mur ɲgín sòrté; potter.
mur rák vìi; liar.
mur ƴáw ƴùù; butcher.
mur túj; weaver.
mur (kè) zùúr; horse rider.
murŋi *adj.* insane.
mús *adv.* all.
muusa *v.* argue. *Vn:* muusú; *IPl:* múúsàn.

n

naabi *n.* left side.
nadá *v.* wrap up. *Vn:* nàdà; *IPl:* nádàn.
nagúni *adv.* this year.
nam *n.* totem. *Pl:* namsə.
nan *v.* warm. *Vn:* nàni; *Vn2:* nankóni.
nán *quest.* what?
nàràŋ *n.* wood. *Pl:* nərəàŋsà.
narké *v.* melt. *Vn:* nàrkè; *IPl:* nàrkèn.
nas *v.* bite (i.e. dog, mosquito). *Vn:* nàŋŋi; *IPl:* náásèn.
naas *v.* chew. *Vn:* nààŋŋi; *IPl:* náásèn.
nás *adv.* alone.
nààŋŋi *n.* mother. *Pl:* kə nààŋŋi.
nààsá dùùm *n.* queen bee. *Pl:* kə nààsá dùùm.
nààsá gúpì *n.* anvil.
nààsá maadé *n.* mother goat.
nat *v.* tie. *Vn:* nàdì; *IPl:* nádèn.
nat tsàli; set bones.
naat *v.pl.* tie. *Vn:* nààdì; *IPl:* náádèn.
ndàà fíitè *n.* dusk.
ndaaj *v.* fall, spend a long time. *Vn:* ndààjì ; ndantŋŋi; *IPl:* ndáàn.
ndəbáát *v.* sleep. *Vn:* ndəbààŋŋi; *IPl:* ndəbààtèn.
ndər *v.* cleverness. *Vn:* ndərì; *IPl:* ndərèn.
ndər *n.* bush. *Pl:* ndərsə.

ndon *v.* under. *Vn:* ndwàpì.
ndun *v.* push. *Vn:* ndunŋŋi; *IPl:* ndúnè.
ndzər *n.* voice. *Pl:* ndziir.
ndzəráák *v.* write. *Vn:* ndzərààgì; *IPl:* ndzərààgèn.
ndžàl *n.* fight, struggle. *Pl:* ndžàlsà.
ndžaman *n.* truth.
ndžangam *n.* horn.
ndžáw *adv.* few, little.
ndžwaa *v.* copulate. *Vn:* ndžwontŋŋi; *Vn2:* ndžwontə; *IPl:* ndžwààn.
nəg *v.* grind. *Vn:* nəgì; *IPl:* nəgèn.
nəmsə *v.* know. *Vn:* nəmŋŋi; *IPl:* nəmsèn.
nónáàla *n.* snail (the word describes the crawling movement). *Pl:* nənààlsà.
nəŋ *n.* tuwo.
nəsón *n.* tongue. *Pl:* neseen.
nəsón kə wutə; flame.
nùisə *n.* thing, load.
nùisə kə ƴantŋŋi; clothes.
nùisə kə ƴintŋŋi; food.
nùisə kə zùúr; harness.
noonó *n.* milk.
nùúŋ *adj.* big, large.

ɲ

ɲ *conj.* with.
ɲaa-jaantsón *n.* fruit. *Pl:* miir-jaantsón.
ɲaa-kuura *n.* hyena.
ɲaa-kwáàrà *n.* shea-butter tree.

ɲaa-mééráájì *n.* insect.
ɲaa-mús *n.* cat.
ɲa-naáŋŋi-gəɖʒi *n.* sister-in-law. *Pl:* kə-ɲa-naáŋŋi-gəɖʒi.

ɲa-naáɲí-tsapí *n.* younger sister. *Pl:* ká-ɲa-naáɲí-tsapí.
ɲa-naáɲí-vaɲí *n.* father's sister. *Pl:* ká-ɲa-naáɲí-vaɲí.
ɲáɲ *n.* daughter, girl. *Pl:* miméér.
ɲàáɲ *n.* child. *Pl:* miméér.
ɲáɲ-góggó *n.* aunt (mother's sister). *Pl:* káà-góggó.
ɲáɲ-kwaar *n.* chick. *Pl:* miir-kwáársə.
ɲáɲ-maadə *n.* kid.
ɲáɲ-məɲi *n.* maid. *Pl:* miir-məɲən.
ɲáɲ-naáɲí *n.* elder sister. *Pl:* ká-ɲán-naáɲí.
ɲáɲ-táwsə *n.* finger. *Pl:* miir-táwsə.
ɲáɲ-zilí *n.* baby. *Pl:* miir zilí.
ɲgal *v.* see, look at. *Vn:* ɲgàɲ; *IPl:* ɲgálən.
ɲgaal *v.* examine. *Vn:* ɲgààɲ; *IPl:* ɲgáálən.
ɲgap *v.* catch, hold, deceive, press, hold down. *Vn:* ɲgàp; *Pl:* ɲgaap; *Vn:* ɲgààp; *IPl:* ɲgáápən.
ɲgàràɲká *n.* molar. *Pl:* ɲgèrààɲsə.
ɲgèr-fóɲ-kwatə *n.* lid (mat).
ɲgèr-fóɲtə *n.* blanket.
ɲgèr-gwágəl *n.* necklace.
ɲgèr-kə-nát-miis *n.* belt.
ɲgèr-kə-ndʒal *n.* weapon.

ɲgèr-kə-táátsə *n.* filter.
ɲgèr-kə-táwsə *n.* bracelet.
ɲgèr-kəm *n.* earring.
ɲgèr-sáàn *n.* anklet.
ɲgəs *v.* buy, barter. *Vn:* ɲgəɲ; *IPl:* ɲgíísən.
ɲgəzən *n.* animal. *Pl:* ɲgəzənsə.
ɲgəzən kə vɪn; domestic animal.
ɲgi *v.* avoid. *Vn:* ɲgiintɲí; *IPl:* ɲgín.
ɲgibtə *n.* chin. *Pl:* ɲgibtə.
ɲgigə *v.* answer. *Vn:* ɲgígí; *IPl:* ɲgígən.
ɲgiigə *v.* refuse. *Vn:* ɲgígí; *IPl:* ɲgígən.
ɲgiin *v.* weave, build. *Vn:* ɲgìin; *IPl:* ɲgíinən.
ɲgiɲgɪtsə *n.* bat.
ɲgiɲgɪmà *n.* fruit-bat.
ɲgjéé *n.* right, correct.
ɲgol *n.* club. *Pl:* ɲgolaaksə.
ɲgǒɲ *n.* he-goat. *Pl:* ɲgɲaansə.
ɲgúzùn *n.* porcupine. *Pl:* ɲgúzèən.
ɲgwaj *v.* pluck out (leaves), pick (banana, mango).
Vn: ɲgwantɲí; *IPl:* ɲgwáàn.
ɲgwàràɲ *n.* francolin. *Pl:* ɲgùrààɲsə.
ɲgwaɪ *n.* elbow. *Pl:* ɲgwaaɲsə.

p

paadá *n.* court, council.
pál *adv.* many, much.
pàrdá *n.* potash.
pas *v.* break, smash (e.g. pot). *Vn:* pàɲ; *IPl:* páásən.
pipiitá *v.* fan. *Vn:* pipùtá; *IPl:* pipùtàn.
piit *n.* near.

pjém-pjéɲ *id.* sharp-pointed.
pjúu *n.* gun. *Pl:* pjuusə.
pun *v.* open. *Vn:* pùɲ; *IPl:* púɲən.
pun-tàgárdà *n.* butterfly.
pùre *n.* flower.
puutɲe *v.* rest. *Vn:* pùutɲe; *IPl:* púútɲən.

r

raa *v.* pull up (i.e. cassava). *Vn:* rantɲí; *IPl:* ráàn.
rádɪ *n.* star grass.
ragé *v.* decrease. *Vn:* ràgè; *IPl:* rágən.
rak vù *v.* tell a lie.
ràké *n.* sugar cane.
rààkumi *n.* camel.
rààkumi kə ndér; giraffe.
rammá *n.* red sorrel.
ràáɲ *n.* fishing net. *Pl:* rəɲaansə.
ràɲkə *n.* mahogany. *Pl:* ràɲkèəs.
ras *v.* rot. *Vn:* ràɲ; *IPl:* rásən.
raatá *v.t/i.* hang. *Vn:* rààtá; *IPl:* ráátàn.
ràwáɲ *n.* turban.
rìdìin *n.col.* fly.
rìdʒíja *n.* well. *Pl:* rìdʒjèəsə.

riin *v.* cry. *Vn:* rìɲ; *IPl:* ríinən.
riindú *n.* scorpion. *Pl:* ríindos.
rìngèètə *n.col.* horn (musical instrument).
rip *v.* sew. *Vn:* rìb; *IPl:* ríibən.
róoba kə mbwáá jààɲí *n.* catapult. *Pl:* rəbààksə.
ròdógóóɲè *n.* cassava.
ròm *n.* axe, fighting axe. *Pl:* ròmsə, rwààmsə.
rop *v.* follow. *Vn:* ròb; *IPl:* róóbən.
rùndún *n.* cattle, cow gen. *Pl:* rùndùɲsə.
rùndún kə ləpə; bush cow.
rùndún kə mään; bull.
rùsun *n.* pestle.

S

saaba *v.* be accustomed.

sadaka *n.* funeral.

saad *v.* sweep. *Vn:* sààdi; *IPl:* sáádēn.

sààn *n.* leg, foot. *Pl:* sààntó.

dàbi kè sáán; footprint.

sánta *n.* straight.

sárká *n.* chain. *Pl:* sárkúnà.

sassaká *v.* carve wood. *Vn:* sàssàkà; *IPl:* sássàkàn.

sən *v.* sit down, dwell. *Vn:* sènè; *IPl:* sónnì.

sən gèén *n.* evening.

sər *n.* dance, song. *Pl:* sàərsə.

sərdí *n.* saddle.

sərtə *n.* circumcision. *Pl:* sùirtə.

səsər *n.* louse. *Pl:* səsəersə.

səsər kwáársə; flea.

səsər *v.* shake, tremble. *Vn:* səsəri; *IPl:* səsəren.

sii *v.* prepare *tuwo*. *Vn:* siinŋí; *IPl:* sîn.

sii dūùgə; brew, give birth, deliver. *Vn2:* səntə.

sílpàs *n.* slippers.

soojá *v.* fry. *Vn:* sóójà.

som *v.* help. *Vn:* sòmì; *IPl:* sómèn.

sor *v.* stand up, leave, fly away, migrate, bubble. *Vn:* sòrì; *IPl:* sórèn.

sòrtə *n.* pot gen., cooking pot. *Pl:* sòdràktə.

sòrtə kə dūùm; bee-hive.

subuur *n.* knife. *Pl:* subuursə.

subuur kə múpì; throwing knife.

subuur kə ndžál; dagger.

suj *v.* get down, land, kneel down. *Vn:* sunŋí; *IPl:* súùn.

sùkòdji *n.* life.

sùkúwa *n.* galloping.

sùlwáàng *n.* sweat.

sumbur *n.* guest. *Pl:* sumbeersə.

suŋ *n.* chief. *Pl:* suŋsə.

sùŋ *n.* name. *Pl:* sùŋsə.

suŋwaari *n.* traditional priest.

sur *v.* unload. *Vn:* sùrì; *IPl:* sùrèn.

surgá *v.* deep. *Vn:* sùrgì.

S

jàbdə *n.* adze. *Pl:* jàbdèès.

jàkka *n.* doubt.

jàamu *n.* Abdim's stork. *Pl:* jààmun.

jàn *n.* tooth. *Pl:* jànsə.

jàn kə gíwà; tusk, ivory.

jàrtù *n.* measles.

jàwra *n.* whistling. *Spec:* ii jàwra 'whistle'.

jidə *n.* stirring stick. *Pl:* jidjees.

ŋig *v.* turn, turn round, change. *Vn:* ŋigì; *IPl:* ŋigèn.

ŋin *v.* call. *Vn:* ŋintì; *IPl:* ŋinèn.

ŋində *n.* hail. *Spec:* ii ŋində 'freeze'.

ŋinkààpá *n.* rice.

ŋinge *n.* fence.

ŋiir *v.* swear. *Vn:* ŋiirì; *IPl:* ŋiirèn.

ŋisir *n.* dew.

ŋùù *n.* hole. *Pl:* ŋùùsə.

ŋùù kə ríinì; dye-pit.

ŋùù-gúrgə; clay-pit.

ŋúúdí *adj.* blue.

ŋukoor *n.* raffia-palm. *Pl:* ŋukoorsə.

t

tat *v.* carve wood with an adze. *Vn:* tàdi; *IPl:* táádēn.

taw *v.* cut, harvest (rice, wheat). *Vn:* tontŋí; *IPl:* tawáàn; *Vn2:* tawtə.

taw vìì judge, pass a sentence. *v.i.* sour. *Vn:* tàwnì.

tii *v.* swell. *Vn:* tintŋí.

tìin *n.* termite. *Pl:* tìinsə.

tjaa₁ *v.* drink. *Vn:* tjanŋí; *IPl:* tjààn.

tjaa tààbá; smoke (tobacco).

tjaa₂ *v.* hurry. *Vn:* tjanŋí; *IPl:* tjààn.

tjak *v.* stab, prick. *Vn:* tjàgì; *IPl:* tjàgèn.

tjang *v.* shut, close. *Vn:* tjàngì; *IPl:* tjàángèn.

tjààr *n.* star. *Pl:* tjààrsə.

tùù *n.* flesh; meat.

tùù kə lópə; wild animal. *Plur:* tùùsə kə lópə.

tùùn *n.* spider. *Pl:* tùùnsə.

tùùnnə *n.* dream. *Pl:* tùùnsə.

turtə *n.* root. *Pl:* tùùrsə.

twoŋ *v.* scrape (clean). *Vn:* tẁòpì; *IPl:* tẁngààngèn.

t

- taa** v. lie down. *Vn: tààjì; IPl: tááγκòn.*
taa v. unroll, flatten. *Vn: tantfí; IPl: táàn.*
tààbá n. tobacco.
tàgàaj n.col. twins.
tàgàrdà n. book.
tààgíjà n. cap.
taj v. come out, appear, sprout. *Vn: tantfí; IPl: táàn.*
taajir v. suffer. *Vn: tààjìr.*
tààkààlmi n. shoe.
taakí n. dung.
taláka n. poor. *Pl: talakees.*
tàlótàló n. turkey.
tamba v. ask (a question). *Vn: tàmbà; IPl: támbàn.*
tán-tán id. straight on.
tààngèrmá n. mat. *Pl: tààngèrmès.*
tar₁ v. spin. *Vn: tantfí; IPl: tárèn.*
tar₂ v. draw, pull out, remove. *Vn: tàrì; IPl: tárèn.*
tar noonó; milk.
tar dàl, dùgà; harvest groundnuts, cotton.
tàrkó n. trap.
tarná v. hobble. *Vn: tàrnà; IPl: tárnàn.*
taf v. spread out, i.e. in the sun to dry. *Vn: tàfì; IPl: táfèn.*
- taatsá** v. filter. *Vn: tààtsà.*
tàttábàrá n. pigeon.
tàwsà n. hand, arm. *Pl: tààwsà.*
tàw-sórtó; handle of pot.
tàwsà-vùn; upper grinding stone.
tákrèk id. thick.
tèm n. sheep. *Pl: tèèmsó.*
tèm kà mǎǎjì; ewe.
tolgó v. smooth. *Vn: tòlgì.*
tsal v. break (i.e. a stick). *Vn: tsàlì; IPl: tsálèn.*
tsàáj n. Nile monitor. *Pl: tsèngàànsà.*
tsàáj adj. small, young.
tsáp n. cleanness.
tsare v. protect. *Vn: tsàrè; IPl: tsárèn.*
tsèltà n. seed. *Pl: tsèèltà.*
tsètsáp n. gazelle. *Pl: tsètsàpsà.*
tsiirá v. escape. *Vn: tsìrà; IPl: tsírà.*
tu v. go up, mount, mate. *Vn: tuntfí; IPl: túùn.*
tuu v. weave, plait hair. *Vn: tuntfí; IPl: túùn.*
tùù n. belly, pregnancy. *Pl: tùùsá.*
túpà n. fabric, cloth.
tùr n. husband. *Pl: tursà.*
tùr kà gán guúgè; son-in-law.
tuutá n. flag.

tf

- tfaa** n. put, wear, plant. *Vn: tfantfí; IPl: tfààn.*
tfaa kǎtír; chase.
tfaa tárkò; set a trap.
tfabə n. *ficus thonningii*.
tfam v. harvest (i.e. beans). *Vn: tfààmì; Pl: tfam; IPl: tfáámèn.*
tfi v. eat. *Vn: tfintfí; IPl: tfìn.*
tfi tfàmtá n. play.
tfigér v. become old. *Vn: tfigèrì; IPl: tfigèrèn.*
tfiká v. fill. *Vn: tfikà; IPl: tfikàn.*
- tfintfí** n. right side.
tfing n. thigh. *Pl: tfikèènsà.*
tfir v. shine. *Vn: tfìrì; IPl: tfìrèn.*
tfiir n. sky.
tfiir prep. above.
tfirkə n. witchcraft.
tfóókàlì n. spoon.
tfulèèng n. parrot.

v

- vaa** v. burn, grill. *Vn: vantfí; IPl: váàn.*
vaaj v. hot, difficult. *Vn2: vajkóni.*
var n. wound. *Pl: varsə.*
vár n. good.
vàr n. place. *Pl: vǎrsə.*
vàr-sóni; seat.
vàr kə sǎnè; saddle.
vàr kə fǎá zà; water place.
vari falaw-falaw n. dawn.
vàfi n. father. *Pl: kǎ vǎfì.*
vaatə n. bellows. *Pl: vaatsə.*
- və** prep. on.
vər v. give. *Vn: vèrì; IPl: vǎrèn.*
vər túù; give pregnancy.
vər jùisǎ; feed.
vèrààn n. blood.
vènglǎng n. shin. *Pl: vènglǎng(sə).*
vii v. loosen, divorce. *Vn: vintfí; IPl: vùn.*
vii n. mouth, language. *Pl: viisǎ.*
vii kə láàr; river bank.
vì-fuŋ; opening of granary.
vì-kjân; forehead.

vì-ḡàám; door.
ḡaw vìi; judge, pass a sentence.
vìjàànsón *n.col.* slave.
vìin *n.* compound. *Pl:* **vììnsà**.
vìin kè gúpì; smithy.
vìin kè jààḡí; nest.
vìin kè lúúki; chief's family.
vìin kè múmwât; ant hill.
vìin kè ḡîn; termite hill.
vìin kè ḡúun; cobweb.
vìní *n.* ghost. *Pl:* **vììnsà**.
vìis *n.* bad, ugly.
vollə *n.* riding-whip. *Pl:* **volleegsə**.
von *n.* rain.
vopkúrúḡ *n.* black kite.

voḡ *v.* wash, bathe. *Vn:* **vòḡì**; *IPl:* **vóḡən**.
vot *v.* drop. *Vn:* **vòḡí**; *IPl:* **vótən**.
votsə *n.* broom. *Pl:* **vwaatsə**.
vudí *v.* blow (wind). *Vn:* **vùḡí**.
vùkàl *n.* heart. *Pl:* **vùkàlsə**.
vul *n.* ground.
vùn *n.* grinding stone. *Pl:* **vùnsə**.
vur *v.* mix. *Vn:* **vùrì**; *IPl:* **vúrən**.
vùrì *n.* monkey. *Pl:* **vùròj**.
vùrún *n.* knee. *Pl:* **vùrùnsə**.
vùrùḡsə *n.col.* mosquito.
vutə *v.* arrive. *Vn:* **vùḡí**; *IPl:* **vútən**.
vwaali *n.* dumb and deaf. *Pl:* **vwaàlḡí**.

W

waa *v.* untie. *Vn:* **wanḡí**; *IPl:* **wáàn**.
wàḡdà *n.* sesame, beniseed.
waglaari *n.* chameleon.
waldə *n.* leaves; woman's traditional dress. *Pl:* **wàldèès**.
waali *n.* coco-yam.
wàmḡḡ *n.* shoulder. *Pl:* **wààmḡḡ**.
wàndó *n.* trousers. *Pl:* **wándúnà**.
wànèj *quest.* who?
wààr *n.* fetish, sacrifice, menstruation. *Pl:* **wààrsə**.
warzə *v.* weed. *Vn:* **wàrḡì**; *IPl:* **wàrzən**.
waje *v.* hate. *Vn:* **wàḡè**; *IPl:* **wáḡən**.
waḡ *v.* wash (i.e. clothes). *Vn:* **wàḡì**; *IPl:* **wáḡən**.
waaləḡ *n.* rain season.
wat *v.t/i.* enter, hide. *Vn:* **wàḡí**; *IPl:* **wáátən**.
wàtkə *n.* intestine, guts.
wû *n.* fat.

wug *v.* peel. *Vn:* **wùḡì**; *IPl:* **wùḡən**.
wugə *v.* strip off (maize, beans). *Vn:* **wùḡì**; *IPl:* **wùḡən**.
wul₁ *v.* sharp. *Vn:* **wùḡí**.
wul₂ *v.* say (the truth), tell (a story), explain. *Vn:* **wùḡí**; *IPl:* **wùḡən**.
wul vìi; speak, defend oneself.
wul wùḡjèèn; greet.
wùm *n.* charcoal. *Pl:* **wùmsə**.
wùḡḡ kè lúúrdə lààt; tan-bark.
wùḡḡḡ *n.* charm, amulet, medicine, ordeal. *Pl:* **wùḡèènsə**.
wuri *n.* cowry.
wùs *n.* abscess. *Pl:* **wùsèèk**.
wutə *n.* fire.

Z

zaabə *v.* choose. *Vn:* **zààḡḡ**; *IPl:* **záábàn**.
zàḡámì *n.* datura.
zaakí *n.* lion. *Pl:* **zaakúna**.
zààm *n.* beans.
zàní *n.* loincloth, woman's clothes (gen.). *Pl:* **zànnúwà**.
zaar *n.* human being. *Pl:* **zaarsə**.
zaar kè dúùn; black man.
zaar kè fûl; white man.
zàré *n.* thread.
zártò *n.* saw. *Pl:* **zártúnà**.
zaw *n.* spear. *Pl:* **zawaaksə**.
záwre *n.* entrance hut.
zázzabí *n.* fever, malaria.

zəm *v.* good, appropriate.
zínáárìjə *n.* gold.
zóbḡḡ *n.* ring. *Pl:* **zóbḡúnà**.
zoḡtə *v.* smell. *Vn:* **zòḡnì**; *Vn2:* **zoḡnì**.
zòḡtə *n.* smell.
zuu *v.* dig (i.e. a well), dig up (i.e. yam). *Vn:* **zuntḡí**; *IPl:* **zúùn**.
zûn *n.* grasshopper.
zùún *n.* rock dassie, hyrax.
zúnzùúr *n.col.* mason wasp.
zùḡ *n.* divinator, herbalist. *Pl:* **zùḡèèn**; **zùḡsə**.
zùùs *n.* debt. *Pl:* **zùùsèès**.

3

3aa v. pull, crawl. *Vn:* 3antʃí; *IPl:* 3áàn.
3à n. water.
3à fíítà; sunshine.
3à kè dùùm; honey.
3à kè máámà; milk.
3à kè múmwál; sperm.
3à kè wàldó; green.
3à kè wūs; pus.
3ààki n. donkey. *Pl:* 3aakúna.
3àlèm n. tears.
3àl n. world.
3ìbèr n. worm. *Pl:* 3ìbèèr.
3ìbèr 3à; fish. *Pl:* 3ìbèèr kè 3á.

3ìg v. tame, teach. *Vn:* 3ìgì; *IPl:* 3ìgèn.
3ìgèr n.col. vagina.
3ìlééŋ n. black ant. *Pl:* 3ìlèèŋsó.
3ìmbêr n. ridge. *Pl:* 3ìmbèèrsà.
3ìní n. shrub producing red berries.
3ìŋkírmà n. eagle.
3ít v. show sth. *Vn:* 3ìtʃí; *IPl:* 3ítèn.
3ìzìŋ n. owl. *Pl:* 3ìzìŋsà.
3ùúr n. horse. *Pl:* 3ùùrsà.
3ùúr kè mààn; stallion.
3ùúr kè màŋi; mare.
3ùúr kè fíítà; mantis.

k

k3aa v. sow (hungry rice). *Vn:* k3antʃí; *IPl:* k3áàn.
k3ábráj n. sling. *Pl:* k3èbrààŋsó.
k3ábráj kè zúúŋsà; rainbow.
k3aktó v. tear. *Vn:* k3àktʃí; *IPl:* k3áktèn.
k3àám v. doorway. *Pl:* k3ààmsà.
k3aŋ n. branch. *Pl:* k3aŋsà.
k3ar prep. across. *Vn:* k3àrì.
k3aar v. chop wood. *Vn:* k3ààrì; *IPl:* k3áárèn.
k3àr kjàn n. facial marking.
k3àtʃi n. squirrel. *Pl:* k3ètaaj.
k3əbm n. guinea-fowl. *Pl:* k3èbèèn.
k3ək v. breathe. *Vn:* k3ègì; *IPl:* k3égèn.
k3əmtó v. fear. *Vn:* k3əmtʃi; *IPl:* k3əmtèn.
k3ərgó v. squeeze, wring out. *Vn:* k3ərgì; *IPl:* k3ərgèn.

k3argeet v. snore. *Vn:* k3ərgèti; *IPl:* k3ərgèètèn.
k3er v. cease. *Vn:* k3èrì; *IPl:* k3érèn.
k3eer v. stand, stop. *Vn:* k3èèrì; *Vn2:* k3èèrke; *IPl:* k3éèrèn.
k3i n. middle, trunk of tree.
k3i fíítà; noon.
k3ii n. body.
ii k3ii; become fat.
k3jera n. bone. *Pl:* k3iraaj.
k3uu v. suck. *Vn:* k3untʃí; *IPl:* k3úùn.
k3uugí v. keep quiet. *Vn:* k3untʃí; *IPl:* k3úùn.
k3wààbm n. marrow. *Pl:* k3wààpsà.
k3wààbm kè gààm; brain.

English - Gùùs wordlist

a

above	prep. ʔjír.	ant hill	— vùn kè múmwât, see: vùn.
abscess	n. wùs.	antelope	n. kidú.
abuse	v. jagə.	anus	n. miis jîs.
acacia albida	n. jîbgə kə fîl, see: jîbgə.	anvil	n. nààsé gùpì, see: nààjî.
acacia nilotica	n. gîmbùrwá.	appear	v. taj.
accuse	v. jiir.	appropriate	v. zəm.
acha	n. foodə.	argue	v. muusa.
across	prep. ʔar.	armpit	n. moŋ.
adder	n. lar-mini.	arrive	v. vutá.
adze	n. ʔàbdə.	arrow	n. mbàrà (1).
agama lizard	n. làtá.	ash	n. gjàmtə.
agree	v. mbəʔ.	ask (a question)	v. tamba.
all	adv. mús.	at	prep. a; prep. gja; prep. kaa.
allow	v. mbəʔ.	aunt	n. ŋa-nááʔí-vafí; n. ŋáŋ-góggó.
alone	adv. nás.	avoid	v. ŋgi.
amulet	n. wùŋgə.	awnings	n. dàrón.
animal	— ʔùù kə lópə, see: ʔùù; n. ŋgəzən.	axe, fighting axe	n. ròm.
anklet	n. ŋgə-r-sáan.		
answer	v. ŋgigə.		
ant	n. ʔilééŋ.		
ant gen.	n. mùmwât.		

b

baboon	n. fwaŋ.	beg for	v. fwaal.
baby	n. ŋáŋ-zilí.	begin	v. ʔjang.
bachelor	n. gùùrì.	behind	— kaa káàr, see: kaa.
back	n. kààr.	bellows	n. vaatə.
bad	n. vùs.	belly	n. tùù.
bag	n. ʔàkà.	belt	n. ŋgə-r-kə-nát-miis.
banana	n. àjàbà.	bend	v t/i. gwar.
bank (river -)	— vù kə láàr, see: vù.	beniseed	n. wàgdà.
baobab tree	n. duʔul.	big, large	adj. nùúŋ.
bark	n. kàbò.	bilharziosis	— ʔìzà kə vərəàan, see: ʔìzà.
barter	v. ŋgəs.	bird	n. jààʔí.
basket	n. bùŋgál.	bite	v. kəp (2); v. mboj; v. nas.
bat	n. ŋgíŋgùtsá.	bitter	v. ʔas.
beans	n. zààm.	black	adj. dúùn.
beard	— mbəʔèèn kə ŋgìbtá, see: mbəʔèèn.	black spitting snake sp.	n. ʔìʔi.
beat	v. ʔuu; v. lii (1).	blacken	v. giir.
bed	n. godo.	blacksmith	— mur gúpì, see: mur.
bed-bug	n. ʔul.	blanket	n. ŋgə-r-fóŋtə.
bee	n. duum.	blind	n. duuní.
bee wax	n. kààkí kə dùùm.	blood	n. vərəàan.
bee-hive	— sòrtá kə dùùm, see: sòrtá.	blow (wind)	v. vudí.
bee-keeper	— mur kə gáá duum, see: mur.	blow (with mouth)	v. fot.
beer	n. ʔùùgə.		

blue	<i>adj.</i> ʃúúdí.
boat	<i>n.</i> ɖʒirgi.
body	<i>n.</i> ʒii.
boil up	<i>v.</i> dəkəl.
bone	<i>n.</i> ʒjera.
book	<i>n.</i> tàgárdà.
borrow	<i>v.</i> ará.
bottle	<i>n.</i> kwalba.
bottle gourd	<i>n.</i> kal.
bow	<i>n.</i> bàkà.
bow down	<i>v.</i> luur.
bracelet	<i>n.</i> ngèr-kè-táwsè.
brain	— ʒwààbm kè gààm, see: ʒwààbm.
branch	<i>n.</i> ʒaŋ; <i>v.</i> gəl.
break	<i>v.</i> pas; <i>v.</i> tsal.
breast (female)	<i>n.</i> mààmà.
breathe	<i>v.</i> ʒək.
brew	— sii dūùgè, see: sii.
brick	<i>n.</i> bùlók.
bride	— gèt mbúrŋí, see: gèdè.
bridegroom	<i>n.</i> áŋgò.

bridge	<i>n.</i> gáda.
bring	<i>v.</i> mandár.
broom	<i>n.</i> votsə.
brother	<i>n.</i> ku-nááʃí.
brother-in-law	<i>n.</i> ku-nááʃí-gəɖʒi.
bubble	<i>v.</i> sor.
bucket	<i>n.</i> bòòkítì; <i>n.</i> gùùgá.
build	<i>v.</i> ngiín.
bull	— rùndúŋ kè mààn, see: rùndúŋ.
bullet	— dààm kè mbòntʃí, see: dààm.
bullrush millet	<i>n.</i> geero.
bundle (corn, wood)	<i>n.</i> gaam (2).
burn	<i>v.</i> vaa.
bury	— guuj, see: guu.
bush	<i>n.</i> lèpè; <i>n.</i> ndər.
bush cow	— rùndúŋ kè lèpè, see: rùndúŋ.
butcher	— mur ʔáw ʔùù, see: mur.
butter	<i>n.</i> miir pàláánì.
butterfly	<i>n.</i> pùŋ-tàgárdà.
buy	<i>v.</i> ngəs.

C

calabash	<i>n.</i> kwatə.
calf	<i>n.</i> kàrsànà.
call	<i>v.</i> ʃin.
camel	<i>n.</i> rààkumi.
cap	<i>n.</i> tààgíjà.
car	<i>n.</i> móótà.
carpentry	<i>v.</i> sassaká; <i>v.</i> ʔat.
carry	<i>v.</i> ʒag.
cassava	<i>n.</i> ròògòóɖgè.
castrated ram	<i>n.</i> dáke kè káro.
cat	<i>n.</i> ŋaa-mús.
catapult	<i>n.</i> róóba kè mbwáá jààʒí.
catch	<i>v.</i> ngap (1).
catch up with	<i>v.</i> mbii.
caterpillar	<i>n.</i> kùkún.
catfish	<i>n.</i> kèkàŋkí.
cattle	<i>n.</i> rùndúŋ.
cave	<i>n.</i> làbm.
cease	<i>v.</i> ʒer.
celebration	<i>n.</i> bòmtə.
celibacy	<i>n.</i> gùùrtə.
centipede	<i>n.</i> kàt-bóŋ.
chain	<i>n.</i> sárká.
chameleon	<i>n.</i> waglaari.
change	<i>v.</i> ʃig.
charcoal	<i>n.</i> wùm.
charm	<i>n.</i> wùŋgè.
chase	— ʔaa kátír, see: ʔaa.
cheek	<i>n.</i> gəŋ.
chest	<i>n.</i> gèèré.

chew	<i>v.</i> naas.
chick	<i>n.</i> ŋáŋ-kwaar.
chicken pox	<i>n.</i> làndəʒùúr.
chief	<i>n.</i> lùùk; <i>n.</i> suŋ.
chieftainship	<i>n.</i> lùntə.
child	<i>n.</i> ŋááŋ.
childhood	<i>n.</i> mùrèntə.
chin	<i>n.</i> ngibtə.
choose	<i>v.</i> zaaba.
chop (a tree down)	<i>v.</i> jaatsə (1).
chop wood	<i>v.</i> ʒaar.
circumcision	<i>n.</i> sərtə.
clan	<i>n.</i> dáŋgi.
claw; nail	<i>n.</i> mbiis.
clay	<i>n.</i> gùrgə.
clay-pit	— ʃùù-gùrgə, see: ʃùù.
cleanness	<i>n.</i> tsáp.
cleverness	<i>v.</i> ndər.
clitoris	<i>n.</i> mbjeʒi.
clothes	— nùisə kè ʔantʃí, see: nùisə; <i>n.</i> waldə (2).
cloud	<i>n.</i> ʃùún.
club	<i>n.</i> ngol.
cobweb	— vùin kè ʔùù, see: vùin.
cock	<i>n.</i> gùùn.
coco-yam	<i>n.</i> kàmú; <i>n.</i> waali.
cola nut	<i>n.</i> góórò.
cold	<i>v.</i> ʔaŋ.
collect	<i>v.</i> mbaatsə (1).

colour	<i>n.</i> láwnì.
combine	<i>v.</i> mbatsó.
come	<i>v.</i> man.
come back	<i>v.i.</i> min.
come out	<i>v.</i> taj.
compound	<i>n.</i> vìin.
cook	<i>v.</i> sii (1).
cooking pot	<i>n.</i> sòrtá.
copulate	<i>v.</i> ndɛwaa.
corn gen.	<i>n.</i> jààw (1).
corpse	<i>n.</i> lààbì.
correct	<i>n.</i> ngjéé.
cotton	<i>n.</i> dùgà.
cough	<i>v.</i> jaatkát.
council	<i>n.</i> paadá.
count	<i>v.</i> kwan.
courage	<i>n.</i> dās vùkàl, <i>see:</i> dās.
court	<i>n.</i> paadá.

cover (a pot)	<i>v.</i> fɔŋ.
cow gen.	<i>n.</i> rùndúŋ.
co-wife	<i>n.</i> jàrsè gèdɛ̀.
cowry	<i>n.</i> wuri.
crab	<i>n.</i> kàáŋ.
crawl	<i>v.</i> ʒaa (2).
crested crane	<i>n.</i> gáwrakí.
crocodile	<i>n.</i> kàrèn.
crooked	<i>v t/i.</i> gwar.
cross	<i>v.</i> keetaré.
crow	<i>n.</i> kàáŋ.
cry	<i>v.</i> riin.
cup	<i>n.</i> kóópì.
curse	— gəm vìi, <i>see:</i> gəm.
cut	<i>v.</i> kəp (1); <i>v.t.</i> ɬaw (1).

d

dance	<i>n.</i> sàr; <i>v.</i> daksó.
dassie	<i>n.</i> zùún.
date palm	<i>n.</i> dàbífìndò.
datura	<i>n.</i> zàgámì.
daughter	<i>n.</i> ɲáŋ.
daughter in law	— gèt kúnì gùùge, <i>see:</i> gèdà.
dawn	<i>n.</i> vari ʃalaw-ʃalaw.
deaf	<i>n.</i> kurúŋ.
debt	<i>n.</i> zùùs.
deceive	<i>v.</i> ngap (1).
decrease	<i>v.</i> ragé.
deep	<i>v.</i> surgá.
defecate	<i>v.</i> jiid' jùs.
defend oneself	— wul vìi, <i>see:</i> wul ₂ .
desert date tree	<i>n.</i> ádúwa.
destroy	<i>v.</i> lanʒó.
dew	<i>n.</i> ʃíʃir.
die	<i>v.</i> məs.
difficult	<i>v.</i> vaaj, <i>see:</i> vaa.
dig	<i>v.</i> kaptá; <i>v.</i> zuu.
dirt, filth	<i>n.</i> ɛ́ɲɛ̀.
dirty	<i>v.</i> giir.
disease	<i>n.</i> mǐʃi.
dish	<i>n.</i> kwáánò.
disperse (intr.)	<i>v.</i> laktsó.
divide	<i>v.</i> biljeen.
divinator	<i>n.</i> zùŋ.
diving	<i>n.</i> bìlúú.
divorce	<i>v.</i> vii (2).
do	<i>v.</i> ii.
dog	<i>n.</i> kàráŋ.

domestic animal	— ngəzən kə vīn, <i>see:</i> ngəzən.
donkey	<i>n.</i> ʒààki.
door	— vì-ʒàám, <i>see:</i> vìi.
doorway	<i>v.</i> ʒàám.
doubt	<i>n.</i> ʃákka.
dove	<i>n.</i> kubûr.
dowry	<i>n.</i> duukíja.
draw	<i>v.</i> tar ₂ (1).
dream	<i>n.</i> ɬùnnnó.
drink	<i>v.</i> ɬjaa ₁ .
drive away	<i>v.</i> jaa.
drop	<i>v.</i> vot.
drum	<i>n.</i> gàŋgà; <i>n.</i> kòòsò.
drummer	<i>n.</i> makádí.
drumstick	<i>n.</i> gula.
drunk	<i>adj.</i> ɛ́ɲgè.
drunkenness	<i>n.col.</i> ɬuntə (2).
dry	<i>v.</i> taɬ.
dry season	<i>n.</i> gístá.
dry up	<i>v.i.</i> kuŋgá.
duck	<i>n.</i> àgwààgwa.
dumb and deaf	<i>n.</i> vwaali.
dum-palm	<i>n.</i> gòòrúbà.
dung	<i>n.</i> taakí.
dung beetle	<i>n.</i> ɬəkəl-jíʃi.
dusk	<i>n.</i> ndàà fíitə.
dwel	<i>v.</i> sən.
dye	<i>v.</i> sii (2).
dye-pit	— ʃùù kə ríínì, <i>see:</i> ʃùù.
dysentery	<i>n.</i> mbontə.

e

eagle	<i>n.</i> zígkírmà.	embroider	<i>n.</i> daaɖɖija.
ear	<i>n.</i> kàm.	end	<i>n.</i> ɓàni.
earring	<i>n.</i> ngàr-kàm.	enemy	— mur kà gáábà, <i>see:</i> mur.
eat	<i>v.</i> ɕí.	enter	<i>v./i.</i> wat (1).
ebony	<i>n.</i> giil.	entrance hut	<i>n.</i> záwre.
egg	<i>n.</i> mbòdòt.	equalize	<i>v.</i> dor.
egg-plant	<i>n.</i> kannə.	escape	<i>v.</i> tsiirá.
eight	<i>num.</i> usóòpsə.	escort	<i>v.</i> gəm (2).
eighteen	<i>num.</i> kwadól-us-wòpsə; <i>num.</i> kwadól-wòpsə.	evening	<i>n.</i> sən gèén.
eighty	<i>num.</i> ɕir-us-wòpsə.	ewe	— tàm kà mǝɕì, <i>see:</i> tàm.
elbow	<i>n.</i> ngwat.	examine	<i>v.</i> ngaal.
elder brother	— mur kà nuupí, <i>see:</i> mur.	exceed	<i>v.</i> mop.
elder sister	<i>n.</i> ɣáɣ-nááɕí.	excreta	<i>n.</i> jìs.
eleven	<i>num.</i> kwadól-ná'aɣ.	extinguish (fire)	<i>v.</i> mbətsá.
ember	<i>n.</i> gjàmtə.	eye	<i>n.</i> jir.

f

fabric, cloth	<i>n.</i> túpà.	find	<i>v.</i> taatsá.
face	<i>n.</i> kjàn.	finger	<i>v.</i> kwam.
facial marking	<i>n.</i> ɕàr kjàn.	finger millet	<i>n.</i> ɣáɣ-tàwsə.
falcon	— jààɕí kà ɓákwààr, <i>see:</i> jààɕí.	finish	<i>n.</i> dàgà.
fall	<i>v.</i> ndaaj (1).	fire	<i>v.</i> ɓan.
fallow land	<i>n.</i> mòkɕí.	fire-place	<i>n.</i> ləkɖəɣ.
family	<i>n.</i> min víni gígé.	fish	— zìbər zà, <i>see:</i> zìbər.
fan	<i>v.</i> pipiitá.	fisherman	— mur ɣááb zìbər zà, <i>see:</i> mur.
far	<i>v.</i> mbəgə.	fishing hook	<i>n.</i> kùùgíja.
farm	<i>n.</i> ləpə; <i>v.</i> kaptá.	fishing net	<i>n.</i> ràáɣ.
farmer	— mur gúú kinnə, <i>see:</i> mur.	fist	<i>n.</i> gùdùl-táwsə.
fat	— ii ɕii, <i>see:</i> ɕii; <i>n.</i> wí.	five	<i>num.</i> nantam.
father	<i>n.</i> vàɕi.	five hundred	<i>num.</i> labi-naantam.
fear	<i>v.</i> ɕəmtə.	flag	<i>n.</i> tuutá.
feather	<i>n.col.</i> mbəɕèén.	flail	— mbùùts kà dúú jáàw, <i>see:</i> mbùùts.
feed	— vər jùisə, <i>see:</i> vər.	flame	— nəsən kà wutə, <i>see:</i> nəsən.
feel	<i>v.</i> kaam.	flatten	<i>v.</i> taa.
female	<i>adj.</i> mǝɕì; <i>n.</i> gəɖə (2).	flea	— səsər kwáársə, <i>see:</i> səsər.
fence	<i>n.</i> dàmpani; <i>n.</i> ɕiŋge.	flesh	<i>n.</i> ɬùù.
fetish	<i>n.</i> wààr (1).	flour	<i>n.</i> jàbtə.
fever	<i>n.</i> zázabí.	flow	<i>v.</i> kətír.
few, little	<i>adv.</i> nɕâw.	flower	<i>n.</i> pùre.
<i>figus gnaphalocarpa</i>	<i>n.</i> gwàámú.	fly	<i>n.col.</i> rìdìin.
<i>figus thonningii</i>	<i>n.</i> ɕabə.	fly away	<i>v.</i> sor.
fifteen	<i>num.</i> kwadól-naantam.	foam	<i>n.</i> kumpa.
fifty	<i>num.</i> ɕir-naantam.	fold	<i>v.</i> limtsə.
fight	— ii nɕál, <i>see:</i> ii; <i>n.</i> nɕál.	follow	<i>v.</i> rop.
fill	<i>v.</i> ɕiká.	food	— nùisə kà ɕinɕí, <i>see:</i> nùisə.
filter	<i>n.</i> ngàr-kə-táátsà;	foot	<i>n.</i> sààn.
		footprint	— dàbì kà sáán, <i>see:</i> sààn.
		forehead	— vè-kjàn, <i>see:</i> vè.
		forge	<i>v.</i> gup.
		forget	<i>vx.</i> mal.

formerly	<i>adv.</i> aani.
forty	<i>num.</i> ʃir-wopsə.
four	<i>num.</i> wopsə.
fowl gen.	<i>n.</i> kwaar.
francolin	<i>n.</i> ɲgwàràŋ.
freeze	<i>n.</i> ʃindó.
friend	<i>n.</i> jèrkə.

frog	<i>n.</i> bòbí.
fruit	<i>n.</i> ɲaa-jaantsón.
fruit-bat	<i>n.</i> ɲgúŋgǽrmà.
fry	<i>v.</i> soojá.
full	<i>v.</i> jìŋ.
funeral	<i>n.</i> sadáka.

g

galloping	<i>n.</i> sùkúwa.
garden	<i>n.</i> làmbu.
gather	<i>v.</i> mbaatsó (1).
gazelle	<i>n.</i> tsətsəp.
gecko	<i>n.</i> kàr kə tsâk.
get down	<i>v.</i> suj.
get lost	<i>v./i.</i> mal.
ghost	<i>n.</i> vîní.
giraffe	— rààkumi kə ndór, <i>see:</i> rààkumi.
girl	<i>n.</i> ɲáŋ.
give	<i>v.</i> vər.
give back	<i>v.</i> mindər.
give birth, deliver	— sii ðuùgə (3), <i>see:</i> sii.
glue	<i>v.</i> mbatsó.
go	<i>v.</i> laktsó.
go up, mount	<i>v.</i> tu (1).
goat	<i>n.</i> maadó.
god	<i>n.</i> fùt (2).
gold	<i>n.</i> zínáàrìjə.
good	<i>n.</i> vár; <i>v.</i> zəm.
gown	— kùlín kə núúŋ, <i>see:</i> kùlín.
granary	<i>n.</i> fuŋ.
grandchildren	<i>n.</i> ɕííka.
grandfather	<i>n.</i> ɕìgə (1).

grandmother	<i>n.</i> kààʃi.
grass	<i>n.</i> gidə. <i>n.</i> ráđi.
grass hut	<i>n.</i> ðààvúr.
grasshopper	<i>n.</i> zùn.
grave	<i>n.</i> bǐfù.
green	— zà kə wàldó, <i>see:</i> zà.
greet	— wul wùljèén, <i>see:</i> wul ₂ .
grill	<i>v.</i> vaa.
grind	<i>v.</i> nəg.
grinding stone	— tàwsə-vùn, <i>see:</i> tàwsə; <i>n.</i> vùn.
ground	<i>n.</i> vul.
groundnut	<i>n.</i> dàl.
grow	<i>v.</i> luu.
guest	<i>n.</i> sumbur.
guinea-fowl	<i>n.</i> ʒəbm.
guitar made of reed	<i>n.</i> kùndó.
guitar (metal)	<i>n.</i> mòòlò.
gum tree sp.	<i>n.</i> fòktsə.
gun	<i>n.</i> pjúù.
gunpowder	— gjàmtə kə pjúù, <i>see:</i> gjàmtə.
Gùùs	<i>n.</i> gùùs.

h

habit	<i>v.</i> saaba.
hair	<i>n.col.</i> mbəʒèén.
hammer	<i>n.</i> gùdúmà.
hand, arm	<i>n.</i> tàwsə.
handle	<i>n.</i> kibdó.
handle of pot	— tàw-sórtó, <i>see:</i> tàwsə.
hang	<i>v./i.</i> raatá.
hard	<i>v.</i> laktó.
harmattan	<i>n.</i> bùún.
harness	<i>n.</i> nùsə kə zùúr, <i>see:</i> nùsə.
harvest	— tar dàl, dùgà, <i>see:</i> tar ₂ ; <i>v.</i> jaatsó (2); <i>v.</i> ʃam; <i>v.t.</i> ʔaw (2).
hat	<i>n.</i> màlàpá.
hate	<i>v.</i> wəʃe.
hawk	— jààʒí kə bákwaàr, <i>see:</i> jààʒí.
he	<i>pro.</i> ʃááni.

head	<i>n.</i> gaam (1).
headpad	<i>n.</i> hìtsón.
heal	<i>n.</i> 'jám.
heap	<i>n.</i> mbàʃí.
hear	<i>v.</i> kaam.
heart	<i>n.</i> vùkàl.
heavy	<i>v.</i> lap.
hedgehog	<i>n.</i> dànzàrì.
heel	<i>n.</i> dərsààn.
he-goat	<i>n.</i> ɲgǽŋ.
help	<i>v.</i> som.
herbalist	<i>n.</i> zùŋ.
here	<i>adv.</i> aníí.
hiccup	<i>n.</i> gəðənkó.
hide	<i>v./i.</i> wat (2).
high	<i>v.</i> luu.
hippopotamus	— kàràŋ kə zà, <i>see:</i> kàràŋ.
hit	<i>v.</i> líi (1).

hobble	v. tarná.
hoe	n. ɔ̀ùr; n. kwàkà.
hold	v. ɲgap (1).
hold down	v. ɲgap (2).
hole	n. ʃùù.
hollow	id. bórèntɛɲ.
hollow out	v. kər.
honey	— zà kè dùùm , <i>see: zà.</i>
horn	n. nɔ́ɲgam; n.col. rìngèètè.
hornbill (ground -)	n. burtu.
horse	n. zùúr.
horse rider	— mur (kə) zùúr , <i>see: mur.</i>
hot	v. vaaj , <i>see: vaa.</i>

human being	n. zaar.
hundred	num. labi.
hunger	n. kùsùn.
hungry rice	n. foodə.
hunt	n. bàgo; n. dəntə; v. kom.
hunter	— mur dəntə , <i>see: mur.</i>
hurry	v. tjaa₂.
husband	n. tùr.
hut	n. kwàdā.
hyena	n. ɲaa-kuura.
hyrax	n. zùún.

i

I	pro. ɲááni.
iguana	n. dəgər.
in, at	prep. gja.
in front	adv. kən nee.
increase	v. kaará.
indigo	n. báábá.
in-laws	n. ɔ̀gè (2).
insane	adj. murʃi.
insect	n. ɲaa-mééráájì.

inside	— a vārì , <i>see: gja.</i>
intestines, guts	n. wàtká.
into	prep. kap.
iron	n. dààm.
itch	v. kəbiitə.
itili	n. baatsə.
ivory	— ʃàn kè gúwà , <i>see: ʃàn.</i>

j

jackal	— kàráɲ kə ləpə , <i>see: kàráɲ.</i>
jaw	n. gəɲ.
jealousy	n. kàʃi.
journey	n. dəntə.
judge	— ɬaw vù , <i>see: ɬaw.</i>

jujube tree	n. kàtvùúɲ.
jump	v. ləp₁.
jumper	n. ɔ́ámpà.

k

kapok	— dùgà kə mbóràán , <i>see: dùgà.</i>
kid	n. ɲáɲ-maadə.
kidney	n. kwààdā.
kill	v. ɖuu.
kiln	n. gùdún.
kitchen	n. balkam.
kite (black -)	n. vopkúríɲ.

knead	v. kaas.
knee	n. vùrún.
kneel down	v. suj.
knife	n. subuur.
know	v. nəmsə.
kunu	n. bur.

l

lake	n. dēm.
lame	n. limbjaari.
lamp	n. fitilā.
land	v. suj.
language	n. vù.
large termite	n. ɬìn.

last year	adv. gusní.
laugh	v. gimááɬ; v. gjamɬə.
lazy	adj. jààdə.
leak, drip	v. djaak.
learn	v. koojá.

leather	<i>n.</i> lààtè (1).
leatherworker	<i>n.</i> bàdúnkù.
leave	<i>v.</i> sor.
leaves	<i>n.</i> waldó (1).
left side	<i>n.</i> naabi.
leg	<i>n.</i> sàan.
lemon	<i>n.</i> lèémú kè fàwnì.
lend	<i>v.</i> ará.
leopard	<i>n.</i> kwààk.
let ferment	<i>v.</i> gaa dúúgǎn sor, <i>see:</i> gaa.
liar	— mur rák vìì, <i>see:</i> mur.
lick	<i>v.</i> batə.
lid	<i>n.</i> gít-fuŋ. <i>n.</i> ŋgèr-fóŋ-kwatə.
lie	<i>v.</i> rak vìì.
lie down	<i>v.</i> taa.
life	<i>n.</i> sùkòòjì.
lift	<i>v.</i> daga.
light	— lap a'àng, <i>see:</i> lap.
lightning	<i>n.</i> kəlídí.
like	<i>v.</i> mbəɟ.
limp	<i>v.</i> dʒaa.

lion	<i>n.</i> zaakí.
lip	<i>n.</i> kààr kè víí.
live	<i>v.</i> buur.
liver	<i>n.</i> hantá.
lizard	<i>n.</i> ɓǎyŋ.
load	<i>n.</i> nùisə.
locust	<i>n.</i> zûn.
locust-bean tree	<i>n.</i> ɓətkə.
loincloth	<i>n.</i> lààtè (2); <i>n.</i> zàní.
loincloth, woman's clothes (gen.)	<i>n.</i> zàní.
long	<i>adj.</i> mbəgni.
look at	<i>v.</i> ŋgal.
look for	<i>v.</i> kwam.
look like	— tar dàl, dùgà (2), <i>see:</i> tar₂.
loosen	<i>v.</i> vii (1).
lorry	— móótà kè nùúŋ, <i>see:</i> móótà.
lose sth.	<i>v.t/i.</i> mal.
louse	<i>n.</i> səsər.
love	<i>v.</i> mbəɟ.
lungs	<i>n.</i> hùùhúú.

m

machete	<i>n.</i> àddà.
mahogany	<i>n.</i> ràŋkə.
maid	<i>n.</i> ɲáŋ-məɟì.
maize	<i>n.</i> bóráŋ.
malaria	<i>n.</i> zázzabí.
male	<i>adj.</i> maan.
man	<i>n.</i> maan.
mango	<i>n.</i> máŋgoro.
mantis	— zùúr kè fíítə, <i>see:</i> zùúr.
many	<i>adv.</i> pál.
mare	— zùúr kè məɟì, <i>see:</i> zùúr.
market	<i>n.</i> kaasuwa.
marriage	<i>n.</i> awre.
marrow	<i>n.</i> ɟwààbm.
mason wasp	<i>n.col.</i> zúnzùúr.
masquerade	<i>n.</i> mùntsə.
mat	<i>n.</i> tààŋgərmá.
mate	<i>v.</i> tu (2).
measles	<i>n.</i> ɟàrtù.
measure	<i>v.</i> ləp₂.
meat	<i>n.</i> fùù.
medicine	<i>n.</i> wùŋgə.
meet	<i>v.</i> bom.
melt	<i>v.</i> narké.
menstruation	<i>n.</i> wààr (2).
middle	— a ɟi kə, <i>see:</i> ɟja; <i>n.</i> ɟi (1).
migrate	<i>v.</i> sor.
milk	— tar noonó, <i>see:</i> tar₂; — zà kè máámà, <i>see:</i> zà;

millet	<i>n.</i> noonó. <i>n.</i> ɟààw (2); <i>n.</i> lǎŋ.
millet sp.	<i>n.</i> ɓetər.
minstrel	— mur líí mòòlò, <i>see:</i> mur.
mirror	<i>n.</i> maduubi.
mix	<i>v.</i> vur.
molar	<i>n.</i> ŋgàràŋká.
money	<i>n.</i> dwààm.
mongoose	<i>n.</i> ɟɟibda.
monkey	<i>n.</i> vùrì.
moon	<i>n.</i> ləbm.
moonshine	— ləbm kə fíl, <i>see:</i> ləbm.
morning	<i>n.</i> ɓìtəntə.
mortar	<i>n.</i> kùnnə.
mosquito	<i>n.col.</i> vùrùŋsə.
mother	<i>n.</i> nààɟi.
mother goat	<i>n.</i> nààsə maadə, <i>see:</i> nààɟi.
mountain	<i>n.</i> ɗààj.
mouth	<i>n.</i> vìì.
move, stir (int.)	<i>n.</i> mootsá.
much	<i>adv.</i> pál.
mucus	<i>n.</i> mbònnə.
mudfish	<i>n.</i> kəkàŋkí.
mumps	<i>n.</i> gúmrèkúm.
murder	<i>n.col.</i> ɗuntə (1).
murderer	— mur dúú zaar, <i>see:</i> mur.
mushroom	<i>n.</i> mbúj.
musician	— mur líí gàngà, <i>see:</i> mur.

n

name	<i>n.</i> sùŋ.	next year	<i>adv.</i> maní.
nape of the neck	— kààr gwàgèl, <i>see:</i> kààr.	night	<i>n.</i> gùùvòòdó.
narrow	<i>v.</i> lər.	Nile monitor	<i>n.</i> tsàáŋ.
navel	<i>n.</i> mbùktá.	nine	<i>num.</i> naturòpsə.
near	<i>n.</i> piit.	nineteen	<i>num.</i> kwadál-natur-wòpsə.
neck	<i>n.</i> gwàgèl.	ninety	<i>num.</i> fir-natur-wòpsə.
necklace	<i>n.</i> ngèr-gwàgèl.	noon	— ɛi fíitə, <i>see:</i> ɛi.
needle	<i>n.</i> àllúúrà.	nose	<i>n.</i> jùtsən.
nest	— vùn kə jààɛɛ, <i>see:</i> vùn.		
new	<i>adj.</i> mbúrní.		

o

oil	<i>n.</i> miir.	orange	<i>n.</i> lèemu.
oil-palm	<i>n.</i> kwáákwà.	ordeal	<i>n.</i> wùngə.
okra	<i>n.</i> kwààjɪ.	orphan	<i>n.</i> maráája.
old	<i>v.</i> guus (1); <i>v.</i> ɛfigór.	ostrich	<i>n.</i> ɛgimínà.
on	<i>prep.</i> və.	other	<i>det.</i> gón.
one	<i>num.</i> láàŋ; <i>num.</i> nà'àng.	outside	<i>adv.</i> dín.
onion	<i>n.</i> àlbásà.	overpower	— muŋ ta vul, <i>see:</i> muŋ.
open	<i>v.</i> puŋ.	owl	<i>n.</i> ɛɛɛŋ.
opening of granary	— vɪ-fuŋ, <i>see:</i> vù.	owner	<i>n.</i> mur.

p

palm of hand	<i>n.</i> dàbál-tàwsə.	plum	<i>n.</i> kwaan.
palm oil	<i>n.</i> mândɛa.	poison	<i>n.</i> gúba.
palm tree	<i>n.</i> gígínjà.	poor	<i>n.</i> taláka.
panther	<i>n.</i> kwààk.	porcupine	<i>n.</i> ngùzùn.
parrot	<i>n.</i> ɛfuléŋ.	possess	<i>v.</i> jir.
papaw	<i>n.</i> kabûs.	possessor	<i>n.</i> mur.
pay	<i>v.</i> bijá.	pot	<i>n.</i> ləksə.
pebble	<i>n.</i> kwàránza.	pot for fetching water	<i>n.</i> mùj.
peel	<i>n.</i> kursə; <i>v.</i> wug.	pot gen.	<i>n.</i> sòrtə.
penis	<i>n.</i> mùmwál.	potash	<i>n.</i> pàrdá.
penis sheath	<i>n.</i> kòróórò.	potter	— mur ngín sòrtə, <i>see:</i> mur.
pepper	<i>n.</i> jááɛɛ.	pound	<i>v.</i> duu.
pestle	<i>n.</i> rùsun.	pour	<i>v.</i> ɛaa (1).
pick (banana, mango)	<i>v.</i> ngwaj.	pray god	<i>v.</i> faal.
pig	<i>n.</i> àládé.	pregnancy	— vər túù, <i>see:</i> vər; <i>n.</i> túù.
pigeon	<i>n.</i> kukûl; <i>n.</i> tàttábàrá.	press	<i>v.</i> ngap (2).
place	<i>n.</i> vər.	prick	<i>v.</i> ɛjak.
plait hair	<i>v.</i> tuu.	priest	<i>n.</i> suŋwaari.
plant	<i>n.</i> ɛaa; <i>v.</i> jingáán.	profit	<i>n.</i> káárì.
play	<i>n.</i> ɛfi ɛfamtə.	prostitute	<i>n.</i> kilááki.
plough	<i>v.</i> guu.	protect	<i>v.</i> tsare.
pluck out (leaves)	<i>v.</i> ngwaj.	puff-adder	<i>n.</i> lar-mini.
		pull	<i>v.</i> ɛaa (1).
		pull out	<i>v.</i> tar ₂ (1).

pull up v. **raa**.
 pumpkin n. **ḡòláj**.
 pus — **zà kè wûs**, *see*: **zà**.
 push v. **nduṅ**.

put n. **ṭṭaa**;
 v. **gaa**.
 python n. **kardaaaj**.

q

queen bee n. **nààsó dùùm**, *see*: **nààfi**.
 quiet v. **ḡuugí**.

quiver n. **bùtùúr**.

r

rabbit n. **demi**.
 raffia-palm n. **ḡukoor**.
 rain n. **von**.
 rainbow — **ḡábránj kè zúúṅsè**, *see*: **ḡábránj**.
 ram n. **káro**.
 rat n. **kùsùn**.
 rattle n. **katṭáátṭa**.
 read v. **kwan**.
 reckon v. **mbaatsó** (2).
 red adj. **láj**.
 reed n. **kàzínḡéérè**.
 refuse v. **ṅḡiḡa**.
 remain, become v. **dim**.
 remember vx. **man**.
 remove v. **tar**₂ (1).
 repeat — **ii ḡa**, *see*: **ii**.
 rest v. **puutṭe**.
 return v.i. **min**.
 ribs n.col. **miṅḡiir**.
 rice n. **ṣinkààpá**.
 rich — **mur kè dwààm**, *see*: **mur**.
 ridge n. **zìmbâr**.
 right n. **ṅḡjéé**.
 right side n. **ṭṭintṭi**.
 ring n. **zóbbe**.

ripe p.p. **lààrkónì**, *see*: **laar**;
 v. **jaṅ**;
 v. **laar**.
 ripen v. **ḡiir**;
 v.i. **kunḡó**.
 river n. **ḡùdúṅ**;
 n. **lààr**.
 road n. **ḡənká**.
 robe — **kùkín kə núúṅ**, *see*: **kùkín**.
 roll v. **kirṅḡél**.
 roof — **gaam víín**, *see*: **gaam**;
 n. **booto**.
 room n. **kwàḡa**.
 root n. **ṭurtá**.
 rope (gen.) n. **ḡəskə**.
 rot v. **ras**.
 round adj. **ḡirṅḡəl**.
 rub v. **kaatá**.
 rubbish heap n. **ḡíḡḡí**.
 ruin n. **dùl-vùnn**.
 ruins n. **baṅḡo**.
 rule n. **iikú**.
 run v. **kəṭír**.

s

sacrifice n. **wààr** (1).
 saddle — **vàr kə sònè**, *see*: **vàr**;
 n. **sərdí**.
 saliva n. **jàáj**.
 salt n. **mààs**.
 sand n. **kùṭsə**.
 saw n. **zàrtò**.
 say v. **wul**₂.
 scar n. **dùdùr**.
 scatter v. **ḡaa** (1).
 scorpion n. **riindú**.
 scrape (clean) v. **ṭwoḡ**.
 scratch v. **jurwáák**.
 season n. **waatón**.
 seat — **vàr-sóni**, *see*: **vàr**.

see v. **ṅgal**.
 seed n. **tsəltə**.
 seize v. **kap**.
 sell v. **iip**.
 send (so do sth) v. **ḡəm** (1).
 separate v. **ḡəl**.
 servant n. **kùn vùnn**.
 sesame n. **wàḡdà**.
 set a trap — **ṭṭaa tárkò**, *see*: **ṭṭaa**.
 set bones — **nat tsəlì**, *see*: **nat**.
 seven num. **usu-mááj**.
 seventeen num. **kwadəl-usu-mááj**.
 seventy num. **ṣir-usu-mááj**.
 sew v. **rip**.
 shade n. **ḡùṣón**.

shake	v. səsər.	sneeze	v. ditsu.
shame	v. kobál.	snore	v. ɣəgeet.
share out	v. biljeen.	soil	n. jaafə.
sharp	v. wul ₁ .	some	det. gón.
	id. pjém-pjén.	son, boy	n. kùn.
sharpen, whet	v. liid (2).	song	n. sər.
shea-butter tree	n. ɲaa-kwáàrà.	son-in-law	— tūr kə ɲán guúgé, see: tūr.
sheep	n. təm.	soot	n. gəgár.
shell	n. kursə.	sorcerer	— mur ɣirkə, see: mur.
shield	n. garkwà.	sorrel	n. rammá.
shin	n. vèŋlén.	soup	n. mǝfēén.
shine	v. ɣír.	sour	v.i. ɬaw vù, see: ɬaw.
shirt	n. kùkín.	sow	— àládé kə mǝɣì, see: àládé;
shoe	n. tààkààlmi.		v. jingáán;
shoot	v. mboj;		v. ɣaa (2).
	v. mbwaa.	speak	— wul vù, see: wul ₂ .
shoulder	n. wàmɣə.	spear	n. zaw.
shout (= throw a cry)	v. muɲ gəgààjí, see: muɲ.	spend a long time	v. ndaaj (2).
show sth.	v. ɣit.	sperm	— ɣà kə múmwál, see: ɣà.
shrew	n. ɖʒaaba.	spider	n. ɬùùn.
shrub producing red berries	n. ɣìní.	spin	v. tar ₁ .
shut, close	v. ɬjaŋ.	spinning stick	n. mazari.
sickle	n. làbɖɣì.	spirit	n. jatər.
silk cotton tree	n. mbəràán.	spit	— mbwaa jàáŋ, see: mbwaa.
silver	n. ázùrpà.	spoon	n. ɣóókàñ.
sing	— gəm sər, see: gəm.	spread	v. taɬ.
singer	— mur gəm sər, see: mur.	sprout	v. taj.
sister-in-law	n. ɲa-nááɣi-gəɖɣi.	squat	v. luur.
sit down	v. sən.	squeeze, wring out	v. ɣərgə.
six	num. lim.	squirrel	n. ɣàɣi.
sixteen	num. kwadól-lim.	stab	v. ɬjak.
sixty	num. ɣir-lim.	stalks	n. kàŋ.
skin	n. kuur;	stallion	— ɣùúr kə mààn, see: ɣùúr.
	n. lààtə (1);	stand	v. ɣeer.
	v. lut.	stand up	v. sor.
skink-lizard	n. biɣwáála.	star	n. ɬjààr.
skull	n. kwat-gaam, see: kwatə.	stick	n. mbùùts;
sky	n. ɣiir.		v. kapá.
slaughter	v.t. ɬaw (3).	sting	v. mbwaa.
slave	n.col. vijàànsón.	sting, quill of insect	n. mbàrà (2).
slavery	n. bàwtà.	stirring stick	n. ɣidə.
sleep	v. ndəbáát.	stomach	n. kùkúɣ.
sling	n. ɣábráŋ.	stone	n. dǝàj.
slip	n. kwalili.	stop	v. ɣeer.
slippers	n. sílpàs.	stork	n. ɣààmú.
small	adj. tsàáŋ.	straight	n. sánta.
smash	v. pas.	straight on	id. táŋ-táŋ.
smell	n. zòŋtə;	straw	n. kàŋ.
	v. kaam;	strengthen	v. luurdó.
	v. zòŋtə.	strike fire	v. bəs.
smithy	— vùñ kə gúpì, see: vùñ.	strip off	v. wugó.
smoke	n. jukwááj.	strong	v. laktó.
smoke (tobacco)	— ɬjaa tààbá, see: ɬjaa ₁ .	struggle	n. nɖǝl.
smooth	v. tolgó.	suck	v. ɣuu.
snail	n. nónáàla.	sue	v. jiir.
snake	n. jùɣi.	suffer	v. taajir.
snap (a thread)	v. baɬó.	sugar cane	— kǝŋ ndzólñí, see: kǝŋ;
snare	n. àɣúúta.		n. ràké.

sun	<i>n.</i> fùt (1).
sunshine	— ʒà fùtò, <i>see</i> : ʒà.
swallow	<i>v.</i> dɛtə.
swarm of bees	— ká nààsá duum, <i>see</i> : duum.
swear	<i>v.</i> ʃiir.
sweat	<i>n.</i> sùlwààŋ.

sweep	<i>v.</i> saad.
sweet potato	<i>n.</i> laawur.
swell	<i>v.</i> ʔii.
swimming	<i>n.</i> bááma.
sword	<i>n.</i> àddà.

t

tail	<i>n.</i> kiir.
take	<i>v.</i> ɓag; <i>v.</i> kap.
tamarind	<i>n.</i> ɕùúŋ.
tame	<i>v.</i> ʒig.
tan	<i>v.</i> liit.
tan-bark	— wùùŋ kà lúúrdà lààt, <i>see</i> : wùù.
tanner	— mur líid lààt, <i>see</i> : mur.
teach	<i>v.</i> ʒig.
tear	<i>v.</i> ɕaktá.
tears	<i>n.</i> ʒàlèŋ.
tell	<i>v.</i> wul ₂ .
ten	<i>num.</i> kwatu.
termite	<i>n.</i> mbúmbùút.
termite hill	— vùù kà ʔùù, <i>see</i> : vùù.
testicle	<i>n.</i> kwààdó.
thank	<i>v.</i> mbwaal.
theft	<i>n.</i> mægərtá.
there	<i>adv.</i> agéé.
they	<i>pro.</i> ʔààné.
thick	<i>id.</i> tákrək.
thief	<i>n.</i> mægəŋ.
thigh	<i>n.</i> ʔiŋ.
thin	<i>id.</i> lép-lép.
thing	<i>n.</i> nùisə.
think	<i>v.</i> lumpaasa.
thirst	<i>n.</i> ɓàʔə.
thirteen	<i>num.</i> kwadél-máàj.
thirty	<i>num.</i> ʃir-máàj.
this year	<i>adv.</i> nagúni.
thorn	<i>n.</i> jibgə.
thou	<i>pro.</i> kjaáni.
thousand	<i>num.</i> lafi-kwatu.
thread	<i>n.</i> zàré.
three	<i>num.</i> máàj.
thresh	<i>v.</i> lii (2).
throat	<i>n.</i> màkóógòró.
throw	<i>v.</i> muŋ.
thunder	<i>n.</i> foráŋ.

tick	<i>n.</i> kàt-bòbóŋ.
tie	<i>v.</i> nat; <i>v.pl.</i> naat.
tin	<i>n.</i> kùzà.
tired	<i>v.</i> mbop.
tobacco	<i>n.</i> tààbá.
today	<i>n.</i> jáágúni.
tomato (bitter)	<i>n.</i> kan ndzəlíní, <i>see</i> : kannə.
tomorrow	<i>n.</i> àndó.
tongs	<i>n.</i> awartaki.
tongue	<i>n.</i> nəsən.
tooth	<i>n.</i> ʃàn.
tortoise	<i>n.</i> kùkùrbí.
totem	<i>n.</i> nam.
touch	<i>v.</i> dɛp.
town	<i>n.col.</i> ɗààj.
track	<i>n.</i> ɗənká.
trade	<i>v.</i> iip.
trap	<i>n.</i> tàrkó.
tree	<i>n.</i> jaantsən.
tremble	<i>v.</i> səsər.
trousers	<i>n.</i> wàndó.
trunk of tree	<i>n.</i> ɕi (2).
truth	<i>n.</i> nɕaman.
try	<i>v.</i> ɓitá.
turban	<i>n.</i> ràwání.
turkey	<i>n.</i> tàlótàlò.
turn	<i>v.</i> ʃig.
turn round	<i>v.</i> ʃig.
tusk	— ʃàn kà gúwà, <i>see</i> : ʃàn.
tuwo	<i>n.</i> nəŋ.
twelve	<i>num.</i> kwadél-mbɛ́ɛ́.
twenty	<i>num.</i> ɓan-mbɛ́ɛ́íri.
twenty-one	<i>num.</i> ɓan-mbɛ́ɛ́i-na'aŋ.
twins	<i>n.col.</i> tàgààj.
twist	<i>v.</i> liid' (1).
two	<i>num.</i> mbɛ́ɛ́.
two hundred	<i>num.</i> lafi-mbɛ́ɛ́.

u

ugly	<i>n.</i> vùis.
ululation	<i>n.</i> gùùdɗá.
uncle	<i>n.</i> kááwù; <i>n.</i> ku-nááʃí-vaʃí.
under	<i>v.</i> ndoŋ.

unload	<i>v.</i> sur.
unroll	<i>v.</i> taa.
untie	<i>v.</i> waa.
urinate	<i>v.</i> jiid' ɓizá.
urine	<i>n.</i> ɓizá.

V

vagina *n.col.* ʒìgèr.
veins *n.* ɖɛ́íɖɛ́ja.
village *n.col.* ɖààj.
voice *n.* ndzər.

vomit *v.* giŋgi.
vulture *n.* áŋgulu.

W

waist *n.* miis.
walk *v.* ɖəj.
walking stick *n.* mbùùts.
wall of compound *n.* mbòj.
wall of room *n.* ɖuruŋ.
want *v.* mbəɖ.
war *n.* jaakí.
warm *v.* nan.
wart-hog — àládé kè ndár, *see:* àládé.
wash *v.* voɬ;
v. waɬ.
wasp *n.col.* bùbújì.
water *n.* ʒà.
water melon *n.* kaŋkana.
water place — vār kè tjaá ʒà, *see:* vār.
we *pro.* jaàné.
weapon *n.* màkààmì;
n. ŋgèr-kè-ndɖal.
wear *n.* tʃaa.
weave *v.* ŋgiin;
v. tuu.
weaver — mur túj, *see:* mur.
weed *v.* warzá.
well *n.* rùɖɛ́ja.
wet *v.t/i.* ɖɛ́g.
what? *quest.* náŋ.
wheat *n.* àlkámà.
when? *adv.* jemʃí.

where? *adv.* èén.
whip *n.* vollə.
whistling *n.* ʃawra.
white *adj.* fɪl.
white egret *n.* bélbéla.
who? *quest.* wànej.
wide *v.* lər.
widen *v.* lər.
widow — gèd gùùrì, *see:* gèdè.
widower *n.* gùùrì.
wife *n.* gèdè (1).
wind *n.* jatər.
wing *n.* gəɖjap.
winnow *n.* kipté;
v. fot.
wipe *v.* kwaŋ.
witch — gèt ʃirkè, *see:* gèdè.
witchcraft *n.* ʃirkè.
with *conj.* ɛ́.
woman *n.* gèdè (1).
wood *n.* nàràŋ.
work *n.* kinnè.
world *n.* ʒəl.
worm *n.* ʒìbər.
wound *n.* var.
wrap up *v.* nadá.
write *v.* ndzəráák.

Y

yam *n.* guɖən.
yellow *adj.* jérá'a.
yesterday *n.* àmni.
you (pl.) *pro.* kjààné.
young *adj.* tsàáŋ.
younger sister *n.* ŋa-nááʃí-tsapí.